

ROZCESTNÍK II

VYBRANÉ PŘEDNÁŠKY ZE SEMINÁŘE
AKTUÁLNÍ VÝZVY II – UŽIVÍ PLANETA LIDSTVO?
A LETNÍ ŠKOLY ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
KATEDRA ROZVOJOVÝCH
A ENVIRONMENTÁLNÍCH STUDIÍ

LENKA VOLENÍKOVÁ [EDITOR]
OLOMOUC 2017

Tato publikace vznikla v rámci projektu Letní škola rozvojové spolupráce, za finanční podpory České rozvojové agentury a Ministerstva zahraničních věcí ČR – Program zahraniční rozvojové spolupráce. Obsah příspěvků nevyjadřuje názorová stanoviska Katedry rozvojových a environmentálních studií ani Ministerstva zahraničních věcí ČR a České rozvojové agentury.

LETNÍ ŠKOLA
ROZVOJOVÉ
SPOLUPRÁCE

ČESKÁ REPUBLIKA
POMÁHÁ

Editor:

Lenka Voleníková

Autoři:

Dana Kapitulčinová

Vojtěch Kotecký

Pavla Kotíková

Zdeněk Opršal

Linda Piknerová

Tea Tihounová

Lenka Voleníková

1. vydání

Cover © Radim Měsíc, 2017

Ed. © Lenka Voleníková, 2017

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2017

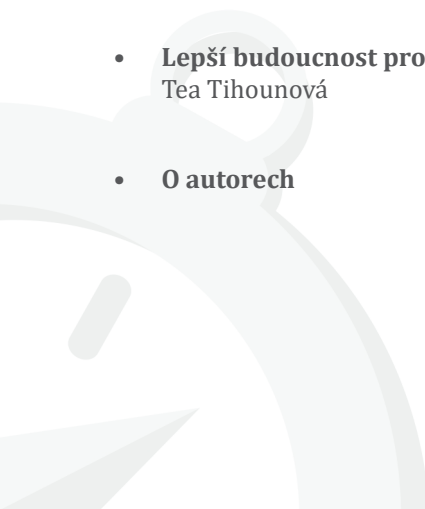
Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

ISBN 978-80-244-5251-7

OBSAH

•	Úvod	4
•	Uživí planeta lidstvo? Pohled akademika na (ne)udržitelnost současných potravinových systémů Dana Kapitulčinová	8
•	Potraviny v hlavní roli aneb osvětové kampaně, které procházejí žaludkem Pavla Kotíková	16
•	Jak se zemědělství učí vypořádat s vlastními góly Vojtěch Kotecký	26
•	Městské zemědělství v rozvojových zemích Lenka Voleníková	34
•	Historie a současnost české zahraniční rozvojové spolupráce Zdeněk Opršal	42
•	Perspektivy africké demokracie Linda Piknerová	50
•	Lepší budoucnost pro uprchlíky ve městech v Zambii Tea Tihounová	58
•	O autorech	68

ÚVOD

Vážení čtenáři,

v rukou držíte publikaci **Rozcestník II**, která navazuje na Rozcestník I (rok vydání 2016) a přináší populárně-naučné články se společnými zastřešujícími tématy – **produkce potravin** a **rozvojová spolupráce**. Tyto oblasti nebyly zvoleny náhodně. Rozcestník je sborníkem vybraných přednášek ze dvou akcí, které v roce 2017 pořádala Katedra rozvojových a environmentálních studií sídlící na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, a to semináře **Aktuální výzvy II – Uživí planeta lidstvo?** (2. až 3. listopad 2017, Olomouc) a 20. ročníku **Letní školy rozvojové spolupráce** (4. až 8. září 2017, Olomouc). Během těchto dvou vzdělávacích akcí vystoupilo se svými příspěvky mnoho zajímavých hostů a zúčastnilo se jich kolem 80 posluchačů. Pro Vás, kteří jste se nemohli účastnit, nebo pro ty, kteří si rádi některé přednášky znovu připomenou, je tu právě Rozcestník II se zajímavými články a odkazy, kde se můžete o daných tématech dozvědět více.

Seminář Aktuální výzvy

Tento dvoudenní seminář, jehož téma se každoročně mění, je určen především účastníkům, kteří se o danou problematiku zajímají a chtějí si své znalosti prohloubit či diskutovat s odborníky. V roce 2016 byla tématem semináře **migrace**, v roce 2017 byl seminář zaměřen na problematiku **produkce potravin**.

7

Letní škola rozvojové spolupráce

Tradiční týdenní letní škola, která se pravidelně koná v Olomouci na začátku září, má za cíl přiblížit účastníkům téma rozvojové spolupráce a humanitární pomoci (české i mezinárodní) prostřednictvím různých aktérů – neziskových organizací, státní správy, soukromých firem či mezinárodních organizací. Program tvoří praktické workshopy a přednášky hostů – předních odborníků působících v této oblasti. Cílovou skupinou letní školy jsou zájemci, kteří se o problematiku rozvojové spolupráce zajímají (nevěnují se jí profesionálně) a chtějí se dozvědět více.

Katedra rozvojových a environmentálních studií, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Katedra rozvojových a environmentálních studií byla založena v září roku 2007. Nabízí bakalářský, navazující magisterský a doktorský obor *Mezinárodní rozvojová studia*. Samotný studijní obor vznikl v roce 2003 pod patronátem Katedry geografie a od roku 2007 existuje v rámci nově vzniklé Katedry rozvojových a environmentálních studií. Od roku 2014 nabízí Katedra rozvojových

a environmentálních studií také bakalářský obor *Environmentální studia a udržitelný rozvoj* a magisterský obor v anglickém jazyce *International Development Studies*. V akademickém roce 2017/18 pak byly otevřeny další dva magisterské obory v anglickém jazyce: *Foresight for Development and Environment* a sdílený magisterský obor podpořený Evropskou unií *Erasmus Mundus Joint Master Degree in International Development Studies (GLODEP)*.

Kontakt

Katedra rozvojových a environmentálních studií,

Univerzita Palackého v Olomouci

www.development.upol.cz

Facebook: Letní škola rozvojové spolupráce

Lenka Voleníková, lenka.volenikova@upol.cz

UŽIVÍ PLANETA LIDSTVO? POHLED AKADEMIKA NA [NE]UDRŽITELNOST SOUČASNÝCH POTRAVINOVÝCH SYSTÉMŮ

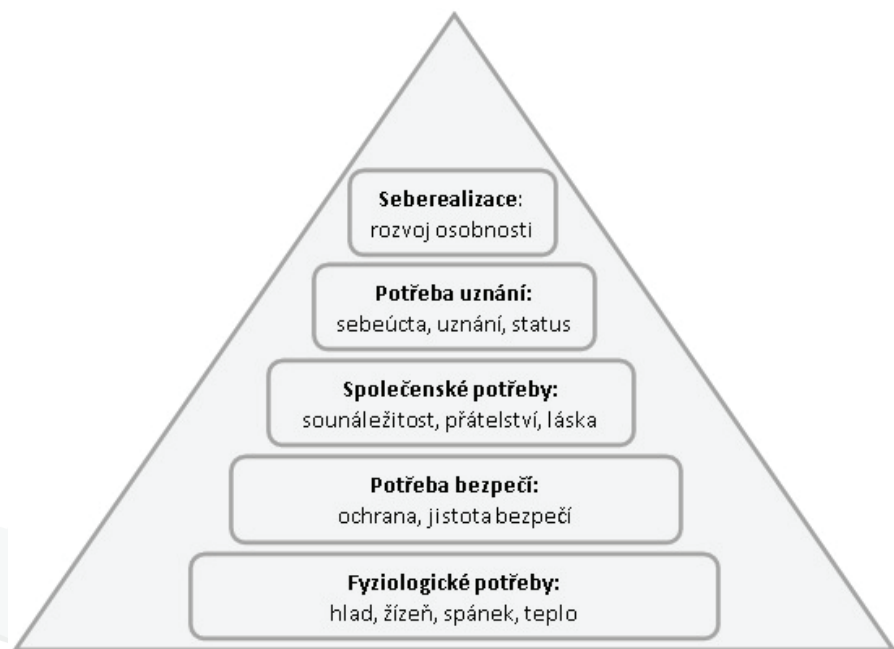
*Dana Kapitulčinová,
Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy*

Jídlo a jeho pravidelný příjem je jednou ze základních lidských potřeb – na známé Maslowově pyramidě potřeb, která stupňuje lidské potřeby podle důležitosti, je hlad na první, nejdůležitější úrovni (obrázek 1). Právo na adekvátní výživu je jedno ze základních lidských práv každého člověka na Zemi, které bylo ustanoveno ve Všeobecné deklaraci lidských práv v roce 1948. Uživění současných a budoucích generací tedy je (nebo by mělo být) základní prioritou každého státu a má pochopitelně také nadnárodní charakter – existují instituce na úrovni Organizace spojených národů (OSN), které se otázkou kvalitního a dlouhodobého uživení naší civilizace intenzivně zabývají – např. Organizace pro výživu a zemědělství (FAO), Program OSN pro životní prostředí (UNEP) a Světová zdravotnická organizace (WHO).

Běžnému životu Středoevropana či Středoevropanky se však mohou tyto instituce a jejich aktivity zdát poměrně vzdálené – žijeme totiž v prosperující společnosti, kde jsou mnohé obchody naplněné čerstvými potravinami 24 hodin denně, 7 dní v týdnu. Je však velmi relevantní se ptát, jestli tato situace vydrží navěky.

11

Obrázek 1:

Maslowova pyramida potřeb člověka – uspokojení hladu je základní fyziologickou potřebou každého člověka

Vyjasnění otázky a vysvětlení pojmů

Užijí tedy planeta lidstvo? Než se na otázku pokusíme najít odpověď, je třeba si nejprve vyjasnit, co konkrétně otázkou myslíme.

Vyjasnění otázky – aneb hledáme-li odpověď, musíme rozumět otázce

Co přesně myslíme pojmem „uživit lidstvo“? Co v našem kontextu znamená „planeta“? A o jakém časovém horizontu v souvislosti s naší ústřední otázkou vlastně mluvíme?

Pro účely tohoto textu navrhuji přemýšlet o následujících bodech:

- „uživit lidstvo“ = dlouhodobě poskytovat adekvátní výživu pro každého člověka;
- „planeta“ = přírodní zdroje na planetě Zemi – na souši, v mořích, ve vzduchu;
- časový horizont = po dobu existence planety Země, kdy na ní budou panovat podmínky příhodné pro život – většinou se myslí výskyt vody v kapalném skupenství, což bude trvat dalších zhruba 1–1,5 miliardy let, tj. mnoho desítek dalších generací.¹

12

Naše ústřední otázka „Užijí planeta lidstvo?“ by se tedy dala dle bodů výše rozvést následovně:

Je planeta Země schopna poskytovat přírodní zdroje pro zajištění adekvátní výživy každého člověka po dobu její existence s podmínkami příhodnými pro život?²

Vysvětlení pojmů – aneb sladíme si náš slovník

Poté, co jsme si vyjasnili naši ústřední otázku, je třeba vysvětlit si ještě několik základních pojmů, abychom mluvili stejným jazykem při popisu současné a pravděpodobné budoucí situace a také možných přístupů k jejich řešení.

¹ Pro srovnání: Země je stará zhruba 4,5 miliardy let, savci ji obývají zhruba 200 miliónů let a člověk moudrý – *Homo sapiens sapiens* – ji obývá posledních zhruba 200 tisíc let.

² Toto je samozřejmě jen jedna z možných interpretací dané otázky; a ve skutečnosti může mít otázka hned několik významů – vždy záleží na kontextu. Danou otázku totiž můžeme různě modifikovat – například omezením časového horizontu na příštích 100 let, či rozšířením využívání přírodních zdrojů také na další planety Sluneční soustavy. Často se v odborných studiích i v médiích objevuje v souvislosti s „uživáním lidstva“ rok 2050, protože to je období, kdy v minulosti projekce OSN předpokládaly, že světová populace naroste do svého maxima (kolem 9 miliard lidí) a poté začne postupně klesat. V současné době však nové projekce OSN ukazují, že do roku 2100 bude světová populace pravděpodobně postupně narůstat a dosáhne zhruba 11,2 miliard lidí. V tomto textu se proto zkusme zamyslet nad opravdu dlouhodobým časovým horizontem – v řádu mnoha desítek dalších generací.

V literatuře i na webu se můžete setkat hned s několika pojmy, které se k jídlu vztahují a jejichž význam je velmi snadné si navzájem poplést: bezpečnost potravin, potravinová bezpečnost, potravinová soběstačnost, potravinová suverenita atd. V tabulce 1 proto uvádím přehled několika základních pojmů, jejich definice a také zdroj uvedené definice.

Pojem česky	Pojem anglicky	Definice	Zdroj
potravinová bezpečnost	food security	Potravinová bezpečnost představuje situaci, kdy má člověk zajištěn přísun dostatku jídla, které obsahuje potřebné živiny a konzumované potraviny jsou zdravotně nezávadné. Skládá se z následujících prvků: • Dostupnost potravin – potraviny musí fyzicky být v místě, kde je obyvatelé potřebují. • Přístup k potravinám – lidé musí být schopní si potraviny obstarat, musí mít tedy dostatek peněz pro jejich koupi, nebo dost půdy a dalších zdrojů k jejich vypěstování (voda, osivo). • Potraviny musí být kvalitní – musí obsahovat vyvážený podíl živin (bílkoviny, tuky, cukry, vitamíny a minerální látky), který umožňuje žít aktivní a zdravý život.	1
bezpečnost potravin (občas někdo použije i termín “potravinová bezpečnost”)	food safety	Bezpečnost potravin je základním principem evropské potravinové politiky, který zaručuje ochranu zdraví spotřebitelů. Bezpečnost potravin zahrnuje hygienu výroby potravin, kontrolní mechanismy, monitoring potraviných řetězců a bezpečnost krmiv.	2
potravinová soběstačnost (státu, případně jedince či domácnosti)	food self-sufficiency	Jedná se o míru pokrytí spotřeby základních potravin z vlastních zdrojů (tj. z území daného státu, případně z vlastní zahrady pro jedince či domácnost).	3
potravinová suverenita	food sovereignty	Potravinová suverenita je právo lidských společností na zdravé a kulturně vhodné potraviny, produkované prostřednictvím environmentálně příznivých a udržitelných přístupů, a právo těchto společností definovat vlastní potravinové a zemědělské systémy.	4
udržitelnost	sustainability	Udržitelnost je definována v kontextu lidské civilizace jako praktická schopnost uspokojit základní potřeby dneška bez kompromitování schopnosti budoucích generací uspokojit jejich základní potřeby a udržet jejich životní úroveň.	5

Pojem česky	Pojem anglicky	Definice	Zdroj
resilience (z ekologie, také existuje v podobném významu v psychologii atp.)	resilience	Resilience je schopnost systému vrátet se po vychýlení zpět do původního stavu. Jde také o rychlost, jakou se vychýlení utlumí a systém se navrátí do výchozího stavu.	6
udržitelný potravinový systém	sustainable food system	Udržitelný potravinový systém je systém, který poskytuje potravinovou a výživovou bezpečnost pro současné generace takovým způsobem, že nejsou kompromitovány ekonomické, sociální ani environmentální podmínky zaručující potravinovou a výživovou bezpečnost budoucích generací.	7
udržitelná strava	sustainable diet	Jedná se o stravu s nízkým dopadem na životní prostředí, která přispívá k potravinové a výživové bezpečnosti a zdravému životu současných i budoucích generací. Udržitelná strava chrání a respektuje biodiverzitu a ekosystémy, je kulturně přijatelná, dostupná, ekonomicky spravedlivá a přístupná, výživově adekvátní, bezpečná a zdravá a vhodně využívá přírodních i lidských zdrojů.	8

Tabulka 1:

Přehled základních pojmů vztahujících se k jídlu a otázce semináře: *Uživí planeta lidstvo?*

(Ne)udržitelnost současných potravinových systémů

O potravinových systémech mluvíme v množném čísle, protože na světě existuje celá řada systémů produkce a výroby potravin, jejich distribuce a spotřeby. V současnosti je však převážná většina potravinových systémů zapojena do *globálního* potravinového systému, protože žijeme ve vysoce globalizovaném světě s globálním trhem komodit. Tento *globální* potravinový systém je však v současnosti *neudržitelný*.

Výživa a životní prostředí – aneb vyšší nároky mají vyšší dopady

Z pohledu výživy se sice dle OSN podařila dostupnost potravin zejména v zemích globálního Jihu zlepšit, stále však trpí zhruba každý devátý člověk na Zemi podvýživou, tj. celkem asi 800 milionů lidí. Zároveň v současnosti žije na Zemi celkem asi 1,9 miliardy lidí s nadváhou, tzn. zhruba každý čtvrtý člověk. Pokud započteme veškeré lidi, kteří trpí podvýživou, nedostatkem mikronutrientů či obezitou, zjistíme, že celosvětově je v současnosti neadekvátně vyživována zhruba polovina celkové populace.

Zvyšující se počet obyvatel Země se zvyšujícími se nároky na spotřebu potravin také pochopitelně klade vyšší nároky na využívání přírodních zdrojů a nakládání s odpadními látkami. Z pohledu životního prostředí v globálním kontextu se situace jednoznačně zhoršuje a výroba a spotřeba potravin je jedním z hlavních důvodů tohoto dlouhodobě neudržitelného stavu. Celosvětově je již v současnosti například až 70 % veškeré využívané sladké vody použito na zavlažování v zemědělství. Zemědělství je také přisuzováno zhruba 30 % globálních emisí skleníkových plynů a je obhospodařována převážná část rozlohy půdy vhodné pro produkci potravin. V současnosti je konvenční produkce potravin tak energeticky intenzivní, že na každou kalorii jídla se spotřebuje v průměru 7–10 kalorií energie z fosilních paliv.

Do budoucna to tedy znamená, že pro rostoucí populaci bude nutno vyprodukovat výživově adekvátní množství potravin na stejné či dokonce menší ploše zemědělské půdy (kvůli dalšímu využití, například pro energetické plodiny) a při omezenějším množství přírodních zdrojů, než je tomu dnes. Mění se klimatické podmínky mohou budoucí schopnost produkce potravin nadále zkomplikovat, například negativním efektem na výnosnost produkce.

„Uživí, či neuživí?“ Tot' otázka!

Z tohoto pohledu by se mohla zdát budoucí situace lidstva dosti pesimistická. Existují však odborníci, kteří upozorňují, že současný problém neudržitelnosti globálního potravinového systému není v tom, že by nám v současnosti planeta neposkytovala dostatek potravy, ale ve způsobu její produkce a v její nerovnoměrné distribuci.

15

Pokud by totiž existovala silná poptávka po produktech šetrných k životnímu prostředí a respektujících férové pracovní podmínky, tak by také zpracovatelé a zemědělci hospodařili jinak, než je tomu dnes. Mnoho lidí však takové hospodaření vidí v současnosti jako moc drahé a není ochotno za dražší produkty zaplatit. To je však hodně krátkozraké a přesouvá jen platbu za poškozené životní prostředí a zdraví lidí jinam (odborně se tomuto jevu říká „externality“), což se nám – podobně jako vyhozený bumerang – jednou vrátí. Měli bychom mít tedy oči otevřené a hledat řešení v mnoha směrech, aby nás ten bumerang jednou znenadání nepraštil zezadu do hlavy jen proto, že budeme zahleděni pouze jedním (ekonomickým) směrem.

Uživí tedy planeta lidstvo? Já osobně věřím, že ano, ale pouze pokud budeme jako společnost schopni a ochotni významně změnit své stravovací návyky a najdeme cestu k udržitelné stravě. Taková strava bude založená na zemědělské produkci resiliентní k výkyvům počasí i dodávek omezených přírodních zdrojů a uspokojí nároky na adekvátní výživu všech obyvatel Země.

Co s tím zmůžeme? Volte svou vidličkou!

Nějakou roli v této změně budou muset dle mého názoru hrát národní státy, různá mezinárodní společenství (např. EU) a organizace (např. OSN). Ovlivnit politickou reprezentaci a naše zastoupení v mezinárodních institucích však můžeme zpravidla jen jednou za čtyři roky během voleb. Drobné volby, které ovlivňují celý svět, však děláme každý den – máme možnost vybírat si, odkud naše jídlo pochází, kdo ho vyprodukoval a za jakou cenu. Propaguji proto „volbu vlastní vidličkou“, tzn. získávání potravin, které jsou „zdravé pro půdu, zdravé pro rostliny a zvířata, zdravé pro celou rodinu a celou společnost“. Vaše vidlička v podstatě představuje váš volební lístek ohledně budoucnosti našeho potravinového systému. Možná bychom tedy měli začít hledat odpověď na to, zda „užijí planeta lidstvo“, právě na hrotech našich vidliček. Je to na každém z nás.

Poznámka:

Tento text vznikl částečně na základě několika již publikovaných textů autorky.

Pro více informací

- CGIAR, 2016. Global Food Policy Report: How We Feed the World is Unsustainable. Online: <http://www.cgiar.org/consortium-news/2016-global-food-policy-report-how-we-feed-the-world-is-unsustainable/>
- Gonzales Fischer C., Garnett T., 2016. Plates, pyramids, planets. Developments in national healthy and sustainable dietary guidelines: a state of play assessment. FAO and the University of Oxford. Online: <http://www.fao.org/documents/card/en/c/d8dfeaf1-f859-4191-954f-e8e1388cd0b7/>
- Bailey, R., Harper D.R., 2015. Reviewing Interventions for Healthy and Sustainable Diets. Chatham House, The Royal Institute of International Affairs.
- Thomas, P., 2010. Stuffed – positive action to prevent global food crisis. Alastair Sawday Publishing, UK.

Zdroje definicí

1. Charita ČR, 2017. Znáte význam slova potravinová bezpečnost? Online: <http://svet.charita.cz/globalni-rozvoje-vzdelavani/znate-vyznam-slova-potravinova-bezpecnost/>
2. eAgri.cz, 2017. Bezpečnost potravin. Potraviný, Ministerstvo zemědělství. Online: <http://eagri.cz/public/web/mze/potravin/bezpecnost-potravin/>
3. Clapp, J., 2017. Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense. Food Policy 66, 88–96.
4. Potravinovasuverenita.cz, 2017. Deklarace. Online: <http://potravinovasuverenita.cz/deklarace/>
5. Wikipedia.cs, 2017. Udržitelnost. Online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Udr%C5%BEitelnost>
6. Cojeco.cz, 2017. Resilience. Online: http://www.cojeco.cz/index.php?detail=1&s_lang=2&id_desc=393568
7. UN, 2015. Compendium - Final report, Zero hunger challenge working groups, All food systems are sustainable. Online: <http://www.un.org/en/issues/food/taskforce/pdf/All%20food%20systems%20are%20sustainable.pdf>
8. FAO, 2012. Sustainable Diets and Biodiversity - Directions and solutions for policy, research and action. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Další zdroje autorky

- Kapitulčinová, D., 2011. Volte Vaší vidličkou. Blog Respekt. Online: <https://kapitulcinova.blog.respekt.cz/volte-vasi-vidlickou/>
- Kapitulčinová, D., 2017. Udržitelná strava. Výživa a potraviný 3/2017, str. 64–68. Společnost pro Výživu.

POTRAVINY V HLAVNÍ ROLI ANEB OSVĚTOVÉ KAMPANĚ, KTERÉ PROCHÁZEJÍ ŽALUDKEM

Pavla Kotíková, Ekumenická akademie

Pokaždé, když otevřeme ledničku, stáváme se součástí globálního potravinového systému, který propojuje lidi ze severní a jižní polokoule, ovlivňuje ekosystémy a klimatickou změnu a také zásadně ovlivňuje to, jak lidé žijí. Lidé svým spotřebním chováním ovlivňují, jak tento systém bude fungovat a jaké dopady bude mít na naši planetu. A tento systém dnes zdaleka nefunguje bez problémů. Pojďme se tedy podívat, jak dopadá klimatická změna na zemědělství a produkci potravin, které jíme, jak složitá a energeticky náročná je jejich distribuce a jak je možné právě o těchto – někdy velmi hořkých – tématech mluvit.

Príspevek se zabývá klimatickou změnou, přístupem k vodě, postavením žen, ale i zábory půdy nebo plýtváním potravinami.

Klimatické změny

Rok 2016 byl nejteplejším rokem na planetě Zemi za 137 let měření. V současnosti je přirozený skleníkový efekt zesilován dodatečně vypouštěnými skleníkovými plyny. V důsledku toho se v atmosféře „zachytí“ víc tepla a globální teplota stoupá. V zemích globálního Jihu je klimatická změna mnohem palčivější, ale i v Evropě, kde třídíme odpad, máme čistou vodu a podnikáme kroky ke snižování znečištění ovzduší, jsou důsledky klimatické změny stále citelnější. Dopady spojené se změnami klimatu jsou dnes snadno rozeznatelné a začínáme je zažívat na vlastní kůži i v Česku. Naše životní podmínky ovlivňují silné deště a vichřice, střídané dlouhými obdobími sucha.

19

Vyhlídky do budoucna nejsou zrovna růžové. Globální teplota se bude stále zvyšovat. Budeme si tedy muset zvykat na stále častější extrémní výkyvy počasí – silné bouře, přívaly dešťů a bleskové povodně. Přírodní katastrofy budou běžné. Vědci odhadují, že by následkem extrémního počasí mohly být ke konci století postiženy každý rok dvě třetiny Evropanů.

Země bude stále více ohrožena suchem. Měli bychom se připravit na častější lesní požáry, ztráty úrody i na vysychající studny a koryta některých řek. U nás již dnes cítíme dopady dlouhodobého sucha na jižní Moravě i v dalších regionech. Základní potraviny budou stále dražší a bude jich nedostatek. A v důsledku klimatických změn můžeme čekat také nedostatek úrody a zvyšující se cenu plodin. V budoucnu by se mohly dát do pohybu miliony lidí. Už dnes se řada lidí stěhuje kvůli nedostatku vody do jiných oblastí, a kvůli klimatickým změnám jejich počet bude stále narůstat.

V pobřežních oblastech se stane rizikem stoupající hladina moří. Hrozbě bude čelit i 50 největších pobřežních měst na světě (např. Tokio, Singapur, Dháka,

Miami, Benátky, Amsterdam). Podle odhadů se za 100 až 200 let hladina oceánů zvedne nejméně o metr.

Klimatickou změnou jsou v současnosti nejvíce postiženi ti nejchudší obyvatelé naší planety. V tzv. rozvojových zemích jsou to hlavně ženy, které jsou vystaveny vyššímu riziku negativních důsledků změny klimatu. Nerovnost způsobuje zejména společenské uspořádání, které znevýhodňuje ženy a ovlivňuje tak i jejich ekonomické postavení ve společnosti a možnosti obrany proti měnícímu se klimatu. Podobnou situaci vidíme u přírodních katastrof, kde jsou ženy a děti častěji jejich oběťmi. Ženy jsou většinou zodpovědné za péči o děti a starší osoby – jsou tedy často poslední, kdo opouští domov, když dojde ke katastrofě. Právě z těchto důvodů je třeba myslet na zapojení žen do komunitního plánování, v prevenci a realizaci opatření vůči klimatické změně.

Změna klimatu také negativně ovlivní zemědělství, a tím i dostupnost potravin. Už dnes každý osmý člověk trpí hladem – a paradoxem je, že jsou to často právě farmáři, kteří nemají dostatečný přístup k jídlu. Kvůli nepříznivým podmínkám bude ohrožena kvalita i množství úrody. V budoucnu tak můžeme očekávat ještě daleko závažnější a častější nedostatek potravin v zemích globálního Jihu. V roce 2050 bude podle odhadů OSN žít na planetě více než 9 miliard lidí a téměř 1 miliarda z nich bude trpět hladem.

20

Vyšší teploty a rozdílné rozložení srážek již dnes ovlivňují zásoby pitné vody i zemědělskou produkci. Současný nedostatek vody je jednou z nejpalčivějších světových otázek, a podle scénářů budoucího vývoje klimatu bude v budoucnu situace daleko kritičtější. Změna klimatu, odlesňování a dezertifikace vedou ke snižování dodávek vody. Všechny tyto faktory ovlivňují také její cenu, a ta může kvůli vysoké poptávce vyšplhat na černém trhu do závažných výšek. V důsledku toho budou opět nejvíce postiženi ti nejchudší. A jak to dnes vypadá s vodou a čísly? Jedna miliarda lidí žije bez přístupu k nezávadné pitné vodě. Do roku 2025 budou v oblastech postižovaných velkým suchem žít až 2,4 miliardy lidí. To je 15–20 % předpokládaného počtu obyvatel planety. Další 50 milionů bude podle údajů UNCCD (Úmluva OSN o boji proti desertifikaci) žít v oblastech ohrožených dezertifikací. Již dnes musí lidé v některých afrických a asijských zemích ujít pro vodu v průměru 6 km denně.

Globalizace a potraviny

Pokaždé, když otevřeme ledničku nebo spíž, vstupujeme do globálního potravinového systému. Tento systém, který se již dnes musí potýkat s následky změn odehrávajících se na planetě Zemi, je zodpovědný za produkci nezanedbatelného množství skleníkových plynů. Zemědělství a další využívání

půdy má v porovnání s ostatními ekonomickými sektory za následek až 24 % globálních emisí skleníkových plynů. K této zátěži pro životní prostředí ale musíme připočítat také ekologickou stopu, kterou za sebou zanechávají další články distribučního řetězce i naše stravovací návyky – dopravu potravin, energii nutnou pro další úpravu surovin, skladování a samozřejmě také emise, které vznikají, když se ztracená nebo zkažená část úrody dostane na skládku, kde se dále rozkládá. Všechny tyto zdroje emisí se sčítají a přispívají ke klimatickým změnám. V důsledku nerovnoměrné distribuce potravin i dalších faktorů v současnosti téměř miliarda lidí hladoví. Oproti tomu ve více než polovině vyspělých zemí trpí přes 50 % populace nadváhou.

Svět stojí před velkou výzvou. Zdá se, že s růstem populace a s ekonomickým rozvojem by do roku 2050 mohla celosvětová poptávka po potravinách vzrůst až o 70 %. Ukazuje se, že změna klimatu povede v budoucnu ke snížení výnosů ve většině tropických a subtropických oblastech, což negativně ovlivní potravinovou bezpečnost zejména v tzv. rozvojových zemích. Závislost na zemědělství je v těchto zemích mnohem vyšší než v zemích globálního Severu. Přístup k vodě, úrodné půdě a osivům je tak pro obyvatele venkova klíčový.

Není pole jako pole – co pálí zemědělství?

Zachrání nás intenzivní zemědělská výroba? Mohlo by se zdát, že odpověď na vzrůstající nároky na produkci potravin, souvisejícími s klimatickou změnou, představuje moderní průmyslové (intenzivní) zemědělství. Odlesňování, vytváření obrovských pěstebních ploch, rostoucí nároky na zavlažování, používání syntetických hnojiv a další postupy, které jsou intenzivním zemědělstvím využívány, situaci ale jen zhoršují. Zvyšování závislosti na průmyslovém zemědělství nás tak může dostat do ještě větších problémů. Na základě měření v letech 2001–2010 se předpokládá, že dojde ke globálnímu nárůstu emisí ze zemědělství o 18 % do roku 2030 a až o 30 % do roku 2050. Mezi faktory, které výrazně ovlivňují životní prostředí, patří eroze a narušení půdy – tedy následky intenzivního pěstování a využívání zemědělské půdy, monokulturního pěstování, scelování pozemků, těžké mechanizace, používání pesticidů a následné znečištění půdy, vody a ohrožení pracovníků.

Intenzivní průmyslové zemědělství vytlačuje produktivní venkovské rodiny z úrodné zemědělské půdy, negativně ovlivňuje zadlužení drobných pěstitelů a pěstitelek a místo zdravých a odolných komunit způsobuje závislost a chudobu. Přitom tři čtvrtiny chudých lidí na světě žije ve venkovských oblastech a většina z nich je závislá právě na zemědělské výrobě. Takzvané „levné“ komodity, produkováné zemědělským průmyslem, představují ve skutečnosti velmi vysoké finanční, ekologické a sociální náklady. Demonstrací nelehké situace

drobných zemědělců jsou dluhy způsobené vysokými cenami semen a pesticidů během deseti let, které v tzv. bavlníkovém pásu v Indii dohnaly k sebevraždě přes 127 tisíc zemědělců.

Drobní pěstitelé a pěstitelky produkují většinu potravin konzumovaných v zemích globálního Jihu, a tím významně přispívají ke snižování chudoby a k potravinové bezpečnosti. Měli by proto mít spolu se svými rodinami a komunitami zásadní úlohu ve všech snahách o zvládnutí budoucí potravinové krize. Často jsou právě tito drobní pěstitelé znevýhodněni a nemají rovný přístup na trh. V podobně nelehké situaci se nacházejí pracovníci velkých nadnárodních firem, které se často orientují pouze na zisk, a náklady na práci jsou vždy to první, co tyto firmy snižují. Lidé pracující v potravinářském odvětví, ale i v textilním nebo obuvnickém průmyslu jsou často nuceni pracovat v nedůstojných pracovních podmínkách, jsou vystavováni práci s nebezpečnými látkami, nedostávají dostatečně zapláceno a nemohou se sdružovat v odborech.

Přístup k půdě a k osivům

Podobu a stav půdy v současnosti ohrožují expandující města, přeměna zemědělské půdy na stavební parcely a rekreační zařízení, odlesňování, neudržitelné využívání půdy, znečištění a klimatická změna. Situace je tak vážná, že současná míra degradace půdy ohrožuje schopnost uspokojit potřeby budoucích generací. Ztráta zemědělské půdy znamená ztrátu produkovaných potravin, pracovních míst, celých komunit i části kultury. Půda není a nemůže být zbožím, ani zdrojem zisku.

Hrozbu pro drobné zemědělce představuje tzv. land grabbing – sporné zabírání zemědělské půdy investory. To se děje bez svobodného a informovaného souhlasu místních komunit. Zábory půdy často vedou k tomu, že jsou zemědělci nuceni opustit své domovy a celé rodiny musí čelit nedostatku financí i potravin. Zabraná půda je využívána k produkci komerčních plodin (například cukrové třtiny, palmového oleje nebo sóji), často určených pouze pro vývoz.

Více než 60 % plodin pěstovaných na pozemcích, které skupují zahraniční investoři v tzv. rozvojových zemích, je určeno k vývozu, místo aby zásobovaly místní komunity. Až 40 % zemědělské půdy potřebné k vypěstování zemědělských produktů, které konzumujeme, leží mimo EU.

Každý pěstitel či pěstitelka může ze svých rostlin získat semínka, ze kterých si v příští sezóně opět předpěstuje sazenice. Tento cyklus probíhá po tisíciletí a díky němu mohly vzniknout krajové, místní i rodinné odrůdy. Tlak intenzivního zemědělství, orientovaného jen na výnos, ale i zde napáchal škody. V přípa-

dě špatné úrody jsou drobní zemědělci nuceni se zadlužit, aby pokryli vysoké náklady na nákup osiv, hnojiv a pesticidů. Zásadní roli v hnutí za nápravu této situace mají ženy – zakládají semenné banky, podporují sdílení a péči o lokální a odolné odrůdy, a bojují tak proti nekalým praktikám na trhu s osivy. V roce 1996 vlastnilo deset největších osivářských firem necelých 30 % trhu. Dnes tři největší firmy ovládají přes 50 % trhu a jsou zároveň hlavními výrobci pesticidů. Přístup k vlastnictví půdy je klíčem k důstojnému životu a základem pro zajištění ekonomické nezávislosti celých komunit.

Cesta potravin

Pouze zlomek peněz, které utratíme za potraviny, se dostane skutečně k těm, kteří potraviny pěstují. Dnes už není pochyb o tom, že současný globální potravinový systém znevýhodňuje stále více lidí – jak u nás, tak v zemích globálního Jihu. Tlak na co nejvyšší zisk se projevuje v celém dodavatelském řetězci – a jsou to hlavně drobní zemědělci a zaměstnanci, kteří tím nejvíce trpí. Velký podíl na celé situaci mají v současné době jedni z nejmocnějších hráčů – obchodní řetězce. Právě tam probíhá drtivá většina našich nákupů. Uvědomujeme si, co všechno to ale znamená? Tyto řetězce mají velkou vyjednávací sílu. Své dodavatele často nutí do velmi nevýhodných obchodních podmínek, přenáší na ně obchodní rizika a tlačí je k extrémně nízkým cenám. Pro mnohé dodavatele neexistuje jiná alternativa, než dodávat zboží do obchodních řetězců, pokud chtějí udržet objem své výroby a zůstat součástí trhu. Aby zemědělci dostali smluvním podmínkám, musí mnohdy zasít více, než by bylo třeba, což prohlubuje problém nadprodukce. Potraviny, které zkonsumovány nejsou, končí nejčastěji zaorané v poli, nebo na skládkách. Aby producenti potravin dokázali dosáhnout požadované ceny na trhu, šetří v oblasti mezd, pracovních podmínek a surovin. Snahy o co nejnížší výrobní náklady a nejvyšší výnosy vedou ke zvyšující se intenzitě výroby či pěstování, používání zemědělské chemie i k šetření na pracovních pomůckách. Trpí tak hlavně zaměstnanci a životní prostředí. Pro 85 % českých domácností je nějaký typ obchodního řetězce hlavním místem nákupu potravin.

23

Plýtváme ve velkém

Každý devátý člověk na světě trpí hladem, přesto se třetina všeho vyprodukovaného jídla na světě vyhodí nebo znehodnotí. Část zemědělské produkce ztratíme již cestou od výrobců k velkoodběratelům, či obchodním řetězcům. Zelenina a ovoce jsou podrobovány přísné kontrole krásy, a nedokonalosti se neodpouštějí. Nevykoupené ovoce a zelenina končí v lepším případě jako krmivo pro zvířata, v tom horším případě jsou potraviny odvezeny na skládku, kde hhní a produkují skleníkové plyny.

Nikdo z nás nemá radost z toho, že vyhazuje potraviny do popelnice, ale přesto se tomu v našich domácnostech neumíme vyhnout. Trpí tak zbytečně životní prostředí i rodinný rozpočet. Lákavé nabídky, výhodné slevy, velké nákupy na několik dní dopředu a nevhodné skladování – to jsou hlavní důvody, proč vzniká v domácnostech tolik „jedlého“ odpadu. Odpovědnost za řešení tohoto problému má každý z nás.

V zemích bohatého Severu pochází více než 40 % vyhozených potravin z obchodů, restaurací a domácností. Na druhou stranu, v tzv. rozvojových zemích ztrácíme více než 40 % na začátku celého řetězce – ve fázi zpracování a těsně po sklizni. Průměrný Čech vyhodí zhruba 94 kilogramů jídla ročně. A na celém světě se ročně vyhodí asi 1,3 miliardy tun jídla. Každý rok se v bohatých zemích vyhodí téměř stejné množství potravin (222 milionů tun), kolik se vyrobí v subsaharské Africe (230 milionů tun). Veškeré vyhozené potraviny by tak dokázaly nasytit nejméně 1 miliardu lidí.

Každý sáček se počítá

Mnozí z nás sáhnou během hektického pracovního dne po kávě a jídle s sebou. Nákup pořídíme v nejbližším supermarketu, a s potravinami tak přivážíme domů horu obalů. Největší problém pro životní prostředí představují právě nadbytečné jednorázové obaly. I když se může zdát současný svět bez plastových obalů nepředstavitelný, alternativy existují. Snažit se odpad třídit a recyklovat je jedna cesta, ale nejlepší je vzniku odpadů úplně předcházet.

Celá polovina veškerého doposud vyrobeného plastu se vyrobila v posledních 13 letech, ale zrecyklováno bylo jen 9 %. Průměrná česká rodina vyprodukuje ročně 1,2 tuny odpadu. Zásadní část představují jednorázové obaly.

Jak to sdělit veřejnosti

Všechny výše zmíněné problémy mají velký vliv na to, jak bude naše planeta vypadat a jestli uživí lidstvo. Existuje velké množství hráčů – od vzdělávacích institucí, přes státní orgány po neziskové organizace, kteří si tuto skutečnost uvědomují a snaží se o to, abychom se my jako spotřebitelé chovali odpovědně. To se ale nestane ze dne na den. Je třeba, abychom zapojili kritické myšlení, uvědomovali si globální souvislosti a chtěli věci měnit k lepšímu. Každý z nás totiž hraje svoji roli a záleží na každém našem kroku.

Podíváme-li se na to, jak se vyvíjely kampaně zaměřené na spotřebitelská témata, na rozvojovou spolupráci a snižování chudoby, vidíme velký posun. V našem kontextu můžeme zmínit trend devadesátých let, kdy jsme mohli v médiích vi-

dět nejednu fotku malého smutného dítěte žijícího na druhé straně světa, která v nás mělo vyvolat jistý pocit viny a nečinnosti, upozornit na to, že je něco špatně. Postupem času se kampaně začaly více profesionalizovat a upouštět se od těch, které jsou čistě emocionální a vyvolávají v nás pocity viny. Současně je zde větší tendence poukazovat na často používané stereotypy, podobně jak to můžeme vidět u kampaní z dílny Saih – skupiny norských studentů spolupracujících s lidmi z globálního Jihu, používat humor, rozvíjet zvědavost a zájem o téma.

V případě jídla a potravinových systémů můžeme vidět několik různých přístupů, které se v kampaních objevují. Některé organizace mají tendenci dehonestovat velké firmy, takzvaně „naming and shaming“, poukazovat na problémy a dávat světu jasně vědět, kdo za problémem stojí. Dalším nástrojem je podložení kampaně konkrétními fakty, čísly, výzkumem a apelem na dané aktéry a následnou medializací. Partnerský přístup naopak volí kampaně, které si dávají za cíl s druhou stranou vyjednávat, chválit dosažené pozitivní kroky a doufat v další zlepšení. Samostatnou kapitolou jsou kampaně, které vybízejí samotného spotřebitele k akci, mají za cíl ho informovat a přesvědčit, aby udělal ve svém spotřebitelském chování změnu. Organizace, které se věnují „potravinové osvětě“, jsou například Greenpeace (palmový olej a průmyslový rybolov), Oxfam (tropické ovoce), Fairfood (kokos), Human Rights Watch (kakao, kreveity), Traidcraft (kešu), Zachraň jídlo (ošklivá zelenina), Bezobalu (zero waste) a Za férové banány (banány).

25

Poslední zmíněná kampaň pojednává o pracovních podmínkách lidí, kteří pracují na banánových plantážích nebo jsou drobnými pěstiteli. Cílem je tyto podmínky zlepšit, k čemuž je třeba, aby se spotřebitelé napříč Evropou dozvěděli o tom, jak se banán pěstuje a jaké jsou s banánovou produkcí spojené problémy. Banán je druhou nejvíce chemicky ošetřovanou plodinou na světě, pěstuje se v monokulturách na rozlehlých plantážích velkých banánových firem. Pracovníci na plantážích jsou často vystaveni riziku práce s chemikáliemi, nemají ochranné pomůcky, nedostávají za svoji práci dostatečně zapláceno a nemají možnost se sdružovat v odborech. Naopak existují banány, které byly vypěstovány eticky – v důstojných pracovních podmínkách a za odpovídající plat, bez ničení životního prostředí (např. banány s certifikací Fair trade). Takové téma není jednoduché komunikovat veřejnosti. Každý z nás má přece rád levný banán. Už na ně nemusíme stát dlouhé fronty, naopak jsou všude a jsou levné. Koordinátoři kampaně Za férové banány si uvědomovali nelehký úkol, kterého bylo třeba se zhostit a vytvořit v České republice povědomí o tom, že při koupi banánu bychom se měli zamýšlet.

Pro více informací

- EcoNexus & Berne Declaration, 2013. Agropoly: Jak hrstka korporací ovládá produkci potravin. Online: <http://www.econexus.info/publication/agropoly-handful-corporations-control-world-food-production>
- FAO, 2009. How to Feed the World in 2050? High-level expert forum. Rome. Online: <http://www.fao.org/wsfs/forum2050/wsfs-forum/en>
- Frank, J. and Penrose Buckley, C., 2012. Small-scale farmers and climate change. How can farmer organisations and Fairtrade build the adaptive capacity of smallholders? IIED, London.
- Friends of the Earth Europe, 2016. The True Cost of Consumption: The EU's land footprint. Online: <http://www.foeeurope.org/true-cost-consumption-land-footprint-report>
- Shiva, V. (ed.), 2016. Seed Sovereignty, Food Security. Noth Atlantic Books, Bekeley, California.

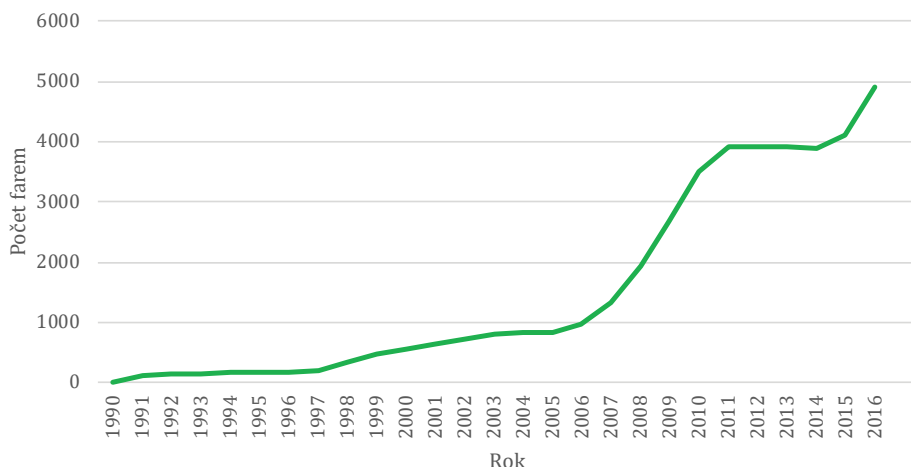
JAK SE
ZEMĚDĚLSTVÍ
UČÍ VYPOŘÁDAT
S VLASTNÍMI GÓLY

Vojtěch Kotecký, Glopolis

Během první poloviny letošního roku každý den jedna česká farma (přesně: 1,05 farmy) přešla na ekologické zemědělství. Včetně víkendů. Více a více zemědělských podniků i rodinných farem hledá řešení, jak posílit udržitelnost svého hospodaření. Pozoruhodný fenomén začíná být pevnou součástí nejen českého venkova. Proto stojí za bližší pohled, kde a proč se vzal.

Počet českých farem v ekologickém zemědělství v letech 1990-2016

Graf 1:

Vývoj počtu českých farem v ekologickém zemědělství v letech 1990-2016

Zdroj dat: Ministerstvo zemědělství 2017

Současný agrární model byl enormně úspěšný. Průměrné výnosy pšenice z jednoho hektaru pole v českých zemích mezi roky 1920 a 2010 stouply přibližně na pětinašobek. Především v minulém půlstoletí podobné tempo nabrala také zemědělská produktivita v jiných částech světa, včetně rozvojových zemí. Hektarové výnosy kukuřice v USA mezi počátkem šedesátých let a rokem 2014 stouply z 3,9 tuny na 10,7 tuny; čínská úroda rýže z 2,1 tuny na 6,8 tuny; produkce pšenice v Indii z 0,9 tuny na 3,2 tuny.

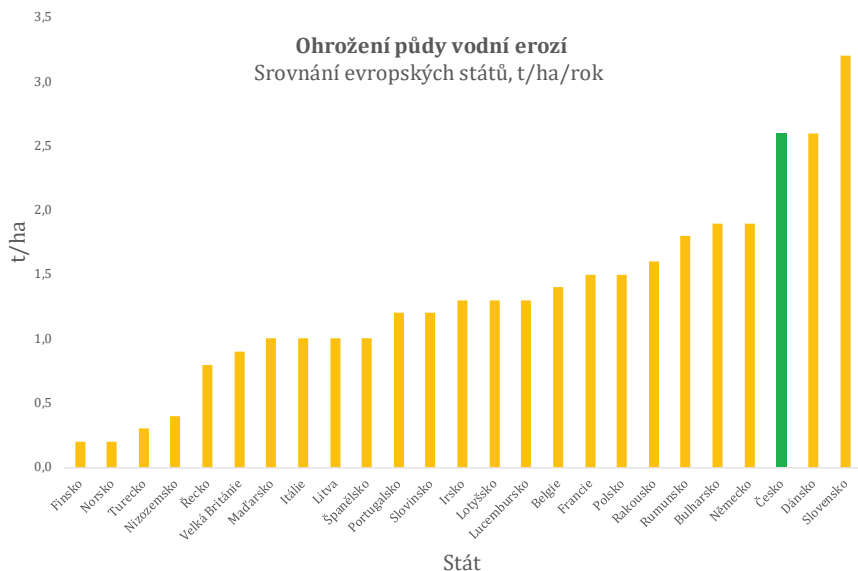
Podařilo se to díky kombinaci několika inovací. Sofistikované nové odrůdy dávají podstatně lepší výnosy. Masové nasazení průmyslových hnojiv v poválečných desetiletích zajistilo vyšší dodávky krucálních živin, hlavně dusíku a fosforu. Pesticidy přinejmenším dočasně snížily výskyt škůdců, plevelů a chorob. Díky mechanizaci si farmy vystačí s menší pracovní silou. A velké odvodňovací nebo zavlažovací projekty umožnily, že zemědělci už nemuseli své plodiny přizpůsobovat množství vody v krajině. Agrární technologie takto vytáhly miliony lidí z chudoby. Nyní však narážejí na své meze.

Mají totiž také konsekvence, se kterými se zemědělství teprve učí vypořádat. Jsou zhruba čtyř typů, které spolu navzájem souvisejí a protínají se. Současné zemědělství poškozují svoji vlastní půdu, závisí na masivních dodávkách syntetických živin, vytlačuje z krajiny vitálně důležitou přírodní mozaiku a má menší schopnost vzdorovat výkyvům podnebí.

Péče o půdu

Výstavba nenávratně konzumuje nemalé plochy zemědělské půdy. Nové domy, skladiště a tovární haly v Česku každý týden zaberou zhruba čtyři hektary orné půdy. Ale to je pouze menší část problému. Zeminu totiž především poškozují samotné zemědělství.

Z českých polí odnese vodní eroze každý rok asi 21 milionů tun ornice. Každý centimetr vzniká stovky let. V nenávratnu proto mizí vitálně důležitá půda, kterou nelze v rozumně dohledné době nahradit. Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) odhaduje, že na světě voda odnáší asi 20–30 miliard tun půdy ročně.

Graf 2:

Kolik půdy odnáší voda? Evropské státy, vodní eroze, t/ha/rok

V zemích s intenzivním zemědělstvím se proměňuje také struktura půdy. Ubývá v ní organické hmoty: materiálu, který je tvořen rozličnými zbytky rostlin a také živočichů či mikrobů v různých fázích rozkladu. Pro půdu má několikerý vý-

znam. Především v ní podporuje pevné struktury, takže brání erozi. Slouží totiž jako pojivo, které stabilizuje půdní částičky. Vylepšuje také její schopnost zadržovat vodu, neboť má poměrně velkou povrchovou plochu. Proto slouží jako zdroj vláhy v suchých letech – na každý hektar může zadržovat řádově stovky tisíc litrů. A úrodnost vylepšuje také tím, že poskytuje místo k životu pro bohatou půdní faunu.

Půdu totiž netvoří jenom směs rozemletých minerálů se zbytky rostlin a hnojem. Úrodnost životně závisí na struktuře zeminy a životě v ní. Pro dobré výnosy je také důležité, když ji oživuje bohatá fauna, která plodinám pomáhá zajistit živiny. V hrsti humusu žije více bakterií, než je na zeměkouli lidí. Na typickém čtverečním metru evropské louky se dají najít stovky miliard bakterií, asi 50 kilometrů houbových vláken, desítky tisíc hlístů, tisícovky želvušek, chvostoskoků či roztočů a stovky žížal, mravenců nebo stonožek.

Dobrá ornice je nadýchaná jako piškotový dort. Kolem pětiny jejího objemu – a také až polovinu půdních povrchů – tvoří vzduch. Póry a prostory půdy provětrávají. Navíc právě v nich žije myriáda mikroskopických organismů i větších zvířat. Rozkládají organickou hmotu a velké molekuly, takže recyklují živiny. Promíchávají organické látky s minerály a vytvářejí v ornici chodbičky, kde do ní může protékat voda a jimiž rostou kořeny. Mikrobi a kořeny do půdy vylučují polysacharidy, které svými řetězci drží částičky pohromadě. A trus drobných živočichů, například žížal, také slouží jako jádra, kolem nichž se nabalují drobtý půdy.

31

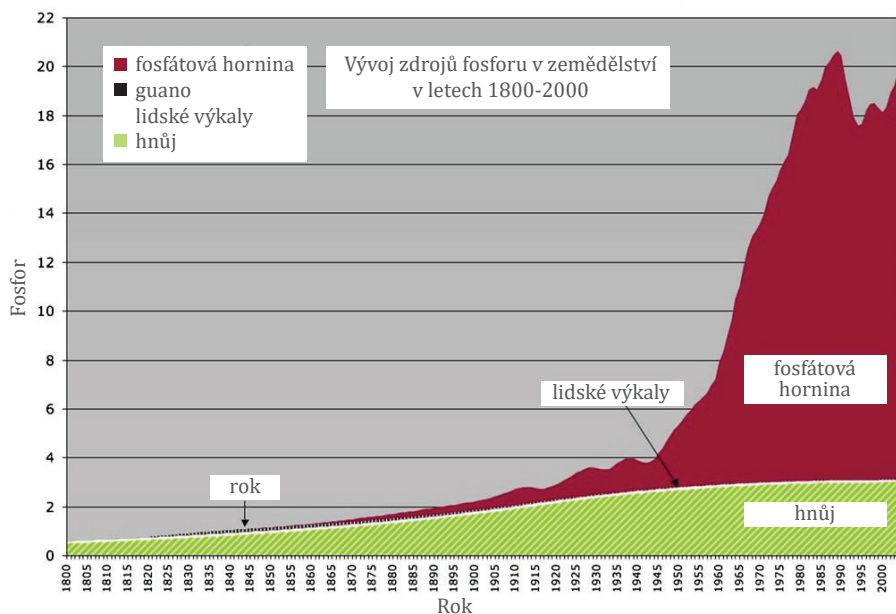
A právě této důležité složky z půdy postupně ubývá. Zemědělství totiž přestalo k recyklaci živin používat hnůj. Nahradilo jej syntetickými hnojivy, která neobsahují zbytky slámy. Těžká mechanizace a používání agrochemikálií také přispívá ke stlačování a utužování půdy, která se mění v pevnou, neprostupnou krustu.

Navíc se proměnila role, kterou v zemědělství hrají důležité živiny. V přírodním ekosystému se průběžně recyklují. Rostliny je získávají z půdy, aby je posléze opět vrátily ve spadaném listí, odumřelé trávě, tlejících kmenech a větvích. Ale z orné půdy každý rok živiny odčerpáváme a odvážíme. Proto vždy tvořily úzké hrdlo zemědělství. Pro růst rostlin jsou kruciólní dusík a fosfor. Tudíž se pozornost po tisíciletí soustřeďovala – vědomě či nevědomky – především na ně.

Dusíkové molekuly tvoří 78 % atmosféry. Drtivá většina organismů je však neumí použít. Po miliardy let proto veškerý život závisel na několika zdrojích, které vzdušný dusík přetvářejí na aktivní: hlavně na výbojích blesků a některých bakterií, jež se tento chemický trik postupně naučily. Rolníci po stovky generací

utvářeli sofistikované postupy, jak zajistit dostatek živin v půdě. Používali sedimenty naplavené při povodních; na statcích sbírali hnůj a přidávali jej do půdy; skupovali lidské exkrementy z měst nebo střídali na polích své plodiny nejprve s úhorem a později cílevědomě s rostlinami, které umějí spolupracovat s bakteriemi a získávat dusík ze vzduchu. A během devatenáctého století začali jako dusíkaté hnojivo importovat chilský ledek.

Řešením se v roce 1913 stal tzv. Haber-Boschův cyklus: německý objev, jak syntetizovat čpavek ze vzdušného dusíku. Chemický průmysl díky němu nyní umí vyrábět dusík ke hnojení ve víceméně neomezeném množství. Masové používání syntetických hnojiv v zemědělství se rozvinulo po druhé světové válce. V posledních letech se na jeden hektar české zemědělské půdy aplikuje asi 100 kilogramů syntetických dusíkatých hnojiv ročně. Rovněž fosfor sedláci po tisíciletí recyklovali z hnoje, lidských exkrementů a zvířecích kostí. Během devatenáctého století se naučili je doplňovat kostní moučkou: rozemletými kostmi jatečných zvířat v Evropě nebo milionů postřílených bizonů v Americe. Až kolem roku 1840 se objevil masivní zdroj, který šlo ve velkém těžit a dovážet do Evropy: guáno z ptáčích ostrovů, ponejvíce v Pacifiku. Několik desetiletí nato jej nahradily minerální fosfáty. Nyní se jich v Česku používá něco přes 10 kilogramů na hektar a rok.

Graf 3:

Vývoj zdrojů fosforu v zemědělství v letech 1800–2000

Zdroj: Cordell et al. 2009

Vysoké dávky agrochemikálií sice pomohly úrodě, mají však nemalé konsekvence. V nadměrných koncentracích přímo poškozují úrodnou půdu, takže podkopávají budoucí prosperitu venkova. Rovněž stékají z polí do potoků, řek, nádrží a moří – v Evropě jsou agrochemikálie hlavní příčinou znečištění vody. Hlavně fosfor nese největší část viny na letním množení toxických sinic v rybnících a nádržích.

Život v krajině

Úbytek života v půdě je jenom jednou součástí širšího fenoménu: na venkově soustavně ubývá přírody. Běžných polních ptáků – skřivanů polních, strnádů polních nebo čejek chocholatých – tu nyní žije o polovinu méně než počátkem osmdesátých let, v éře družstevní velkovýroby. Agrárním podnikům proto rostou náklady na ochranu proti škůdcům. Ačkoli ještě v roce 1935 se u nás ulovilo dva a půl milionu koroptví, nyní jich v celé republice nežije více než 40 tisíc. Většinu vitálně důležitých opylovacích služeb zajišťuje divoký hmyz, jehož však také rychle ubývá. Na červeném seznamu druhů ohrožených vyhubením je 44 % tuzemských druhů včel.

Krajina chudne hlavně kvůli intenzivnímu zemědělství: vysokým dávkám agrochemikálií, vytlačování zeleně nebo malých mokřadů z krajiny a zániku tradičních květnatých luk, pastvin či sadů. Farmáři takto za krátkodobý úspěch platí příštími výnosy. Rozkládá se tak jemná mozaika, která utváří pavučinu života v krajině a zajišťuje důležité služby pro samotné zemědělské podniky.

33

Stejně tak intenzivní zemědělství – včetně intenzivního zemědělství v Evropě – vytlačuje přírodu a drobné rolníky v jiných částech světa. Globální úbytek přírodní rozmanitosti má vícero příčin. Ale v posledních letech jedna nabývá na významu: agrární expanze. Nejen rostoucí, ale především bohatnoucí populace konzumuje více a více potravin (a hlavně dražších potravin, jako je maso) nebo bavlny. Spotřeba se navíc globalizuje. Evropa, USA nebo asijské státy dovážejí kvanta komodit z Latinské Ameriky, Afriky či tropické Asie. Proto přes oceán putují miliony tun potravin a také krmiv.

Užitečnou ilustrací je stopa, kterou za sebou zanechává naše spotřeba agrárních plodin: přepočet všech plodin, které dotyčná země spotřebuje, na plochu potřebnou k jejich vypěstování. Státy Evropské unie takhle konzumují asi 270 milionů hektarů; z toho asi 100 milionů připadá na dovoz ze zemí mimo EU. Nové plantáže zabírají zbývající pralesy, savany a mokřady. Pěstování krmné sóji na export v Brazílii konzumuje unikátní savanu cerrado, která je domovem vlků hřivnatých, mravenečníků velkých či jaguárů a zhruba deseti tisíc druhů rostlin – přičemž 4400 z nich neroste nikde jinde na světě. Divočinu kilometr

po kilometru konzumují nové latifundie. Vypěstovaná sója míří do Evropy, kde se používá k vykrmování prasat, skotu nebo drůbeže. Česko takto v Latinské Americe svojí poptávkou po jediné plodině virtuálně spotřebuje půdu o rozloze poloviny Zlínského kraje.

Citlivost na nové podnebí

Stačilo několik suchých let, a globální změny klimatu se staly středobodem české konverzace o krajině. Vysychající půda představuje pro zemědělství vážnou komplikaci. Intenzivní hospodaření však jeho citlivost vůči klimatickým výkyvům podstatně zhoršuje, snižuje schopnost půdy zadržovat vodu a vytlačuje z krajiny zeleň a mokřady.

Ještě kritičtěji pocítí úbytek vláhy lidé v sušších a teplejších částech světa, kde navíc velká část populace životně závisí na půdě. Farmaření stále ještě zaměstnává asi sedmdesát procent Afričanů – a devět z deseti zemědělských pozemků zde plně zavlažují srážky. Pro tradiční drobné rolníky je důležitá předvídatelnost počasí. S táním horských ledovců budou také vysychat řeky, které z nich vytékají a zavlažují důležité části Latinské Ameriky nebo Asie.

34

Řešením je samozřejmě snížit emise skleníkových plynů. Nicméně stejně tak se musí farmy – v Evropě i chudších částech světa – připravovat na proměny klimatu. Proto je důležité, že se počíná utvářet konsensus na nutných změnách v zemědělství. Jeho součástí musí být posilování organické hmoty v půdě, plošná obnova přírodních prvků v krajině a podpora ekologického zemědělství.

Ekologické zemědělství – které nepoužívá pesticidy ani syntetická hnojiva a cílevědomě pečuje o půdu – je důležitým příspěvkem k řešení čtyř provázaných fenoménů, na něž intenzivní hospodaření naráží. Česko už nyní má čtvrtý největší podíl biofarem na zemědělské půdě v Evropské unii. Farmáři zde začínají vidět cestu, jak čelit mezím udržitelnosti, na které intenzivní hospodaření naráží.

Nicméně velká většina českého zemědělství na pravidla ekologického hospodaření prozatím nepřešla a v dohledné době také nepřejde. Proto by smysluplné řešení mělo zahrnovat také dílčí úpravy intenzivního hospodaření. Může do něj patřit větší recyklace organické hmoty, například používání hnoje a kompostu. Farmy musí počítat s pěstebními postupy a obhospodařováním, jež chrání půdu před erozí. Větší podíl tzv. integrované produkce a precizního hospodaření pomůže pečovat o život v krajině a vypořádat se s nedostatkem vody. Do půdních bloků se musí vracet rozptýlená zeleň a na vhodných místech je potřeba obnovit drobné mokřady.

Pro více informací

- Bardgett, R. D., 2005. The biology of soil: a community and ecosystem approach. Oxford University Press, Oxford.
- DeFries, R., 2014. The big racket: how humanity thrives in the face of natural crisis. Basic Books, New York.
- deSchutter, L., Lutter, S., 2016. The true costs of consumption: the EU's land footprint. Friends of the Earth Europe, Brussels.
- Fanta, J., Petřík, P. (eds.), 2014. Povodně a sucho: krajina jako základ řešení. Botanický ústav Akademie věd ČR, Praha.
- FAO, 2015. Status of the world's soil resources – main report. Intergovernmental Technical Panel on Soils. Rome.
- Jeffery, S., Gardi, C., Jones, A., Montanarella, L., Marmo, L., Miko, L., Ritz, K., Peres, G., Römbke, J., van der Putten, W. H. (eds.), 2010. European atlas of soil biodiversity. European Commission, Luxembourg.
- Jeřábek, J., Kotecký, V., Vaculík, M., 2008. Odpovědnost bez hranic: klima a chudoba. ADRA – Calla – Centrum pro dopravu a energetiku – Člověk v tísni – Veronica – Ekumenická akademie – Garde – Greenpeace ČR – Glopolis – Hnutí DUHA – Charita ČR – Nadace Partnerství – Zelený kruh, Praha.
- Ministerstvo zemědělství, 2012. Situační a výhledová zpráva: půda.
- Zámečník, V., 2013. Metodická příručka pro praktickou ochranu ptáků v zemědělské krajině. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha.

MĚSTSKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH

*Lenka Voleníková,
Katedra rozvojových a environmentálních studií,
Univerzita Palackého v Olomouci*

Urbanizace je jednou z největších výzev pro rozvojové země. Ačkoli v Evropě či v Severní Americe převládá v posledních letech trend suburbanizace, tedy vysídlování městských center a stěhování obyvatel do příměstských oblastí, rozvojové země čelí pravému opaku – tedy rychle rostoucímu procentu obyvatel, žijících ve městech. Nutno však podotknout, že města v celé řadě států nejsou na tento nárůst připravena - ať už se jedná o chybějící infrastrukturu, či o neschopnost pracovního trhu pojmout takové množství lidí. I proto jsou městská centra globálního Jihu centry tzv. šedé (neformální) ekonomiky. S rostoucí urbanizací a výše zmíněnými problémy pak souvisí i zvyšující se městská chudoba, která začíná být v mnoha zemích podstatně palčivějším problémem než chudoba venkovská. Obyvatelé měst jsou totiž podstatně závislejší na penězích, a zatímco ve venkovských oblastech stále převažuje subsistenční (samozásobitelské) zemědělství jako hlavní forma obživy, ve městech toto pravidlo zdaleka neplatí.

Jednou z možností, jak celkově zvýšit blahobyt ve městech, může být podpora městského zemědělství, které v posledních letech zažívá boom po celém světě. Zatímco v rozvinutých zemích se spíše setkáváme s fenoménem zahrádkářství, jehož hlavní motivací je většinou spíše relaxace, snaha o zkvalitnění vlastního jídelníčku, vzdělávání dětí a mládeže či budování lepšího vztahu k přírodě (a nebo upevňování toho stávajícího), v rozvojových zemích je role městského zemědělství podstatně odlišná. Hlavní motivací, stojící za produkcí potravin ve městech, je především zvýšení tzv. potravinové bezpečnosti, tedy zajištění základní potravy pro všechny členy domácnosti. Chudé domácnosti v průměrném africkém městě totiž utratí 60–80 % svého příjmu za potraviny. Městské zemědělství však umožňuje farmářům vyprodukovat část svého jídelníčku svépomocí, přičemž za ušetřené peníze mohou posílat děti do školy nebo zpestřit svou stravu o nutričně bohatší potraviny. Z takto investovaných peněz těží i další domácnosti, a to díky takzvanému *efektu přelévání* (z anglického spillover effect), v němž zvýšení blahobytu jedné domácnosti znamená obvykle i zlepšení situace u dalších rodin v komunitě. Zemědělství ve městech vytváří i neformální pracovní pozice. Nejenže samotní zemědělci mají co na práci, ale zároveň zaměstnávají i další členy komunity.

37

Charakteristika městského zemědělství

Co je to tedy městské zemědělství? Jednoduše řečeno: za městské zemědělství můžeme považovat jakékoliv pěstování rostlin či chov hospodářských zvířat na území měst, bez ohledu na rozsah zemědělské produkce – městským zemědělcem tak tedy může být jak vlastník drůbežárny na okraji města, tak rodina vlastníci zahrádku v zahrádkářské kolonii, student pěstující na balkoně rajčata či pronajímatel záhonku v komunitní zahradě. V rozvojových zemích pak do výčtu musíme přidat i ty, kteří chovají zvířata a pěstují rostliny na otevřených

prostranstvích, která zpravidla patří městu, bez oficiálních povolení. Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) pak dodává, že za městské zemědělství lze považovat i další odvětví, která se zemědělskou produkcí přímo souvisejí – tedy výroba vstupů nutných pro zemědělství (např. obecní kompostárna) či zpracování produktů pocházejících z městského zemědělství. Rozvojový program OSN (UNDP) pak uvádí, že ve městech se vyprodukuje 15–20 % světové produkce potravin, přičemž více než 200 milionů lidí se věnuje tržně orientovanému městskému zemědělství. Podle odhadů FAO zhruba 40 % domácností v subsaharské Africe praktikuje subsistenční městské zemědělství.

Jak bylo zmíněné v předchozím odstavci, městským zemědělcem může být prakticky kdokoliv. Všeobecně však lze rozlišit dva typy městského zemědělství: subsistenční a tržně orientované. Zatímco subsistenční zemědělství představuje takovou produkci potravin, která je určena především pro domácí spotřebu a nevyžaduje příliš vysoký vstupní kapitál (ať už se jedná o kapitál finanční, či lidský), tržně orientované městské zemědělství je náročnější na vstupy a lze je považovat především za regulérní povolání (i když v rozvojových zemích se stále jedná o neformální ekonomickou aktivitu). Takové zemědělství vyžaduje určité znalosti, pracovní sílu, technologie a další finanční kapitál. Orientace městského zemědělství pak výrazně ovlivňuje charakteristiku farmářů. I přesto, že v rozvojových zemích je městské zemědělství doménou obyvatel s nízkými příjmy, kteří oscilují na hranici chudoby, lze ve městech globálního Jihu najít obě výše uvedené skupiny. Je však důležité podotknout, že mezi chudými městskými zemědělci je těžké rozlišit onu hranici, kdo je ještě samozásobitelský zemědělec a kdo naopak tržně orientovaný. Zpravidla totiž platí, že hlavním posláním farmáře je nakrmit svou rodinu a teprve následně prodat případné přebytky. Lze tedy říci, že úspěšní samozásobitelští zemědělci se postupem času stávají tržně orientovanými. Úroveň tržní orientace pak také ve značné míře ovlivňuje i genderová otázka. Zatímco celá řada autorů uvádí, že mezi městskými zemědělci můžeme najít nejčastěji ženy, další upozorňují, že toto tvrzení je zčásti zavádějící – ženy totiž většinou představují subsistenční produkci, zatímco muži reprezentují tržně orientované zemědělce.

Potenciály městského zemědělství

Celá řada autorů se shoduje, že zemědělství ve městech v sobě skrývá celou řadu potenciálů, které můžeme rozdělit do tří hlavních rovin: zvýšení potravinové bezpečnosti, socioekonomický rozvoj a zlepšení kvality životního prostředí. Vzhledem k povaze tohoto článku se dále zaměříme na první dvě roviny, tedy potravinovou bezpečnost a socioekonomické aspekty, které spolu do jisté míry souvisejí. Ještě před samotnou analýzou toho, jak může městské zemědělství přispět ke zmíněným aspektům, je třeba se podívat zpět do historie a roze-

brat, co stojí za rapidním rozvojem městského zemědělství ve druhé polovině 20. století. Pro lepší přehlednost se zaměříme na region subsaharské Afriky.

Od 60. let 20. století zažívá subsaharská Afrika prudký nárůst městského obyvatelstva, který odstartovala vlna dekolonizace napříč africkými státy a která otevřela města pro migranty z venkova. Řada metropolí tak zažívala (a dodnes zažívá) masivní příliv venkovského obyvatelstva, což celkově zhoršilo situaci ve městech, která se s novým nápoem obyvatel nebyla schopná vyrovnat. Docházelo tak ke vzniku nové vrstvy městských chudých, přičemž došlo k poklesu počtu zaměstnaných ve formálním sektoru, zatímco procento neformálních aktivit v mnoha klíčových oblastech ekonomiky vzrostlo. Souběžně se zhoršovala kvalita a distribuce základních služeb. V 70. a 80. letech pak v řadě afrických zemí došlo ke změně ekonomické situace, za kterou stály především tzv. „programy strukturálního přizpůsobení“ (SAPs). Tyto programy si kladly za cíl stabilizovat hospodářskou situaci neoliberálními reformami, především pak liberalizací trhu. V důsledku SAPs tak docházelo např. k odstranění dotací do zemědělství a škrtům v potravinových programech, což na mnoha místech vedlo až k pětinásobnému nárůstu cen potravin. Zároveň však docházelo i k poklesu reálných mezd a inflaci.

V 70. letech navíc začala klesat světová produkce potravin a docházelo k velkým škrtům. Globalizace taktéž přinesla nerovnoměrné rozložení potravin na světových trzích – zatímco v rozvinutých zemích docházelo k nadprodukcí a následnému exportu do afrických zemí za dumpingové ceny, africké zemědělství bylo často orientováno na tržní plodiny, jako je cukrová třtina, káva, kakao, banány či bavlna. Tyto komodity pak zabíraly ornou půdu pro základní plodiny, které se pak do rozvojových zemí musely dovážet¹. V tomto období proto chudí lidé žijící ve městech, jejichž kupní síla byla natolik malá, že v celé řadě případů nedosáhli ani na nákup základních potravin, začali hledat alternativu, jak zlepšit své podmínky a především uspokojit svou základní potřebu – tedy nakrmit sebe a svou rodinu. Vlastní produkce potravin se proto jevila často jako jediná možnost, která zároveň nevyžaduje příliš vysoký vstupní kapitál a je dostupná prakticky pro kohokoliv. Lze tedy říci, že za rozvojem městského zemědělství stojí devalvace měny, odstranění dotací na základní potraviny a nedostatek pracovních míst.

Zjednodušeně řečeno: městské zemědělství v rozvojových zemích je reakcí na krizi, nejčastěji tu potravinovou. Ta se pak nejvíce dotýká právě chudých obyvatel ve městech, kteří jsou na rozdíl od venkova závislí na penězích, přičemž většinu svých příjmů utratí právě za potraviny. Tento fakt tuto skupinu obyvatel činí extrémně zranitelnou, pokud se zvednou ceny potravin nebo selžou lo-

¹ Nutno podotknout, že tato situace platí dodnes a zemědělství v celé řadě zemí není konkurenceschopné (mimo jiné i kvůli přísným regulacím na dovoz do EU).

kální trhy s potravinami, což může ještě více ohrozit jejich již tak velmi slabou potravinovou bezpečnost. Způsobů, jakými urbánní zemědělství může pozitivně ovlivnit potravinovou bezpečnost, je hned několik. Městské zemědělství bezesporu ovlivňuje přímý přístup k potravinám mezi samotnými zemědělci. Například v keňském Nairobi byla realizována studie, ve které byla srovnávána potravinová bezpečnost v chudinských čtvrtích mezi zemědělci a ostatními obyvateli. Ačkoliv množství konzumovaných potravin nebylo dostačující ani v jednom případě, městští zemědělci na tom byli lépe, protože si byli schopní vyprodukovat 20–25 % potřebných potravin. Zároveň byli podstatně méně závislí na transferech a dalších darech. Tabulka 1 přináší další příklady přímého efektu městského zemědělství na potravinovou bezpečnost.

Země	Vliv
Afrika	
Keňa	25 % městské populace je závislých na vlastní produkci potravin pro dosažení adekvátní nutriční hodnoty.
Uganda	V Kampale se ukázalo, že děti, jejichž rodiny mají nízké příjmy, ale provozují městské zemědělství, jsou zdravější než děti ze sousedství (z rodin, které si nic nepěstují), a zároveň jsou stejně zdravé jako děti z bohatých rodin.
Asie	
Indonésie	Na Jávě zahrady domácností poskytují okolo 18 % kalorické spotřeby a 14 % proteinů.
Nepál	V Káthmándú 41 % denní spotřeby potravin je vyprodukováno jednotlivými domácnostmi. Domácnosti s vlastní produkcí potravin jsou soběstačné v průměru ze 72 % ve spotřebě zeleniny a dalších rostlin a z 86 % ve spotřebě z živočišné výroby.
Filipíny	Na ostrově Negros byla zmírněna podvýživa dětí ve městech ze 40 % na 25 % dva roky poté, co byly zavedeny bio-intenzivní zahrady.
Latinská Amerika	
Argentina	V Buenos Aires je 20 % nutriční potřeby vyprodukováno městskými zahrádky, pro které je městské zemědělství pouze prací na částečný úvazek.

Tabulka 1:

Vliv městského zemědělství na potravinovou bezpečnost ve vybraných zemích

Zdroj: Smit, Nasr, Ratta (2001)

Řada autorů se však domnívá, že ve většině případů je důvodem zvýšené potravinové bezpečnosti především zlepšení ekonomické situace domácností. Díky tomu, že jsou rodiny schopné si vyprodukovat část svého jídelníčku samy, mají možnost investovat ušetřené peníze do nutričně hodnotnějších potravin, jako je maso či mléko. Farmáři navíc často pěstují především listovou zeleninu, která výrazně zlepšuje nutriční hodnotu konzumovaných pokrmů.

Ačkoli přispění městského zemědělství k potravinové bezpečnosti na úrovni domácností je nejzřetelnějším a nejpřímějším dopadem, tato aktivita může přispívat k lepší dostupnosti potravin i na úrovni komunit a potažmo celého města. Cenu potravin totiž neovlivňuje jen jejich nerovnoměrná distribuce napříč státy či ekonomická situace dané země, ale taktéž i délka zpracovatelského řetězce. Čím dále je potravina vyprodukována od místa spotřeby, tím víc přibývá intervencí jako balení, transport či skladování, které zvedají výslednou cenu produktu. Během tohoto procesu zároveň dochází i k vysokému odpadu, kdy zhruba 10–30 % potravin je vyhozeno a nedostane se tak ke spotřebiteli. Vzhledem k tomu, že městské zemědělství produkuje část potravin přímo v místě spotřeby, významně se tak zkracuje zpracovatelský řetězec, čímž klesá i výsledná cena. Je potřeba ovšem zdůraznit, že ne pro všechny plodiny je městská produkce vhodná. Nejvyšší komparativní výhodu má proto pěstování listové zeleniny a dalších rychle se kazících rostlin, zatímco obilniny a další základní plodiny je vhodné kultivovat ve vzdálenějších venkovských oblastech. Na periferiích měst pak lze často nalézt například drůbežárny či mlékárenský průmysl.

Městské zemědělství přináší i další potenciály pro socio-ekonomický rozvoj domácností a komunit. Už jen samotná lepší výživa přináší celou řadu benefitů – lidé, kteří mají vyváženou a nutričně hodnotnou stravu, jsou totiž mnohem zdravější a především produktivnější než lidé hladovějící. U dětí pak stoupá schopnost učit se a soustředit se, což je důležitým předpokladem pro jejich budoucnost. A protože domácnosti praktikující městské zemědělství ušetří část svých výdajů na jídlo, mohou přebývající finance dále investovat např. do vzdělání svých dětí (které je navíc efektivnější) či lepší zdravotní péče, což do budoucna zvyšuje šanci na lepší uplatnitelnost na trhu práce. Zároveň městské zemědělství přispívá k vyšší zaměstnanosti (byť většinou v neformálním sektoru), protože celá řada farmářů nabízí sezónní práci na svých políčkách. Je však potřeba zdůraznit, že příjmy jednotlivých domácností a dostupnost sezónní práce jsou přímo úměrné rozsahu zemědělské produkce a investovanému vstupnímu kapitálu.

Zemědělství ve městech může stimulovat i další ekonomické aktivity, které se zaměřují na výrobu a doručování zemědělských vstupů, jako je například recyklace biologického odpadu a kompostování, výroba organických pesticidů či výroba zavlažovacích systémů. Někteří autoři však podotýkají, že ke stimulaci ekonomiky dochází jen v případech, kdy se jedná o vysoce tržně orientované zemědělství, protože řada výše zmíněných produktů je často dostupná zadarmo či ve formě výměnného obchodu. Dalším benefitem městského zemědělství je pak i využití oblastí, které by za obvyklých okolností nepřinášely žádnou ekonomickou aktivitu, jako jsou např. záplavové oblasti, strmé svahy, střechy či vodní plochy. Na druhou stranu největší překážkou městského zemědělství je právě nedostatek půdy.

Aby byla charakteristika městského zemědělství kompletní, nesmíme zapomenout i na environmentální dopady. Produkce potravin ve městech jednak zvyšuje procento zelené plochy, což má za následek především zlepšení mikroklimatu, zvyšování vlhkosti a snižování prašnosti, a zároveň přináší i řešení pro zlepšení managementu odpadu. Vzhledem k tomu, že nejdůležitějším vstupem pro zemědělskou produkci je hnojivo, nabízí se jednoduchý mechanismus, jak zpracovat organický odpad – kompostování. To bývá často praktikováno v jednotlivých domácnostech, najdeme však i lokální kompostárny, které sbírají organický odpad a následně kompost za drobné částky prodávají.

Městské zemědělství jako „lék na všechno“

Z předchozích odstavců se může zdát, že městské zemědělství je jakýmsi všelékem. Bohužel však přináší i celou řadu rizik a sporných bodů. Kritici často argumentují, že zemědělská produkce ve městech je zdraví škodlivá – nejen proto, že může docházet ke kontaminaci potravin škodlivinami, ale také vzhledem k přenosu některých chorob. Ať už se jedná o nemoci přenositelné na člověka z hospodářských zvířat, nebo o rozšíření malárie či horečky dengue kvůli většímu rozsahu zavlažovaných ploch. Další argumenty hovořící proti městskému zemědělství pak zmiňují například „nafouknutí“ některých faktů a přeceňování samotných faktů. Např. studie srovnávající dopady městského zemědělství na potravinovou bezpečnost v regionu jižní Afriky naznačuje, že tento vliv je spíše malý a čísla se liší země od země, město od města. Stejně tak některé ekonomické dopady jsou sporné, jako např. již zmiňovaný rozvoj navazujících odvětví. Většina autorů se pak shoduje, že na obecné závěry je brzy – chybí totiž dostatek vědeckých studií, které by efekty městského zemědělství potvrdzovaly, nebo naopak vyvracely.

Jedna věc je ale jistá – městské zemědělství je příležitostí, jak zlepšit situaci mnoha lidí ve městech. Jde jen o to, jakým způsobem je praktikováno a zda se těší podpoře ze strany měst. I proto v poslední době vzniká celá řada strategických dokumentů zaměřených na potravinovou bezpečnost, které mimo jiné zdůrazňují i rozvoj městského zemědělství.

Pro více informací

- Bakker, N., Dubbeling, M., Guendel, S., Sabel Koschella, U., de Zeeuw, H. (eds.), 2000. Growing Cities, Growing Food, Urban Agriculture on the Policy Agenda. Feldafing: DSE. Online: <http://www.ruaf.org/publications/growing-cities-growing-food-urban-agriculture-policy-agenda>.
- Bryld, E., 2003. Potentials, Problems, and Policy Implications for Urban Agriculture in Developing Countries. Agriculture and Human Values, 20, 79-86.
- Maxwell, D.G., 1995. Alternative Food Security Strategy: A Household Analysis of Urban Agriculture in Kampala. World Development, 23(10), 1669-81.
- Smit, J., Nasr, J., Ratta, A., 2001. Urban Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities. 2001 Edition. The Urban Agriculture Network, Inc, 2001. Online: <http://www.jacsmit.com/book.html>.
- Van Veenhuizen, R. (ed.), 2006. Cities Farming for the Future: Urban Agriculture for Green and Productive Cities. RUAF Foundation, IDRC and IIRR.
- Van Veenhuizen, R., Danso, G., 2007. Profitability and Sustainability of Urban and Peri-urban Agriculture. FAO Rome, Italy.
- Voleníková, L., 2016. The Role of Urban Agriculture in Household Wellbeing: Case Study of Community-Based Urban Agriculture in Ndola, Zambia. Development, Environment and Foresight, 2(2), 80-90.

HISTORIE A SOUČASNOST ČESKÉ ZAHRANIČNÍ ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE

*Zdeněk Opršal,
Katedra rozvojových a environmentálních studií,
Univerzita Palackého v Olomouci*

Česká zahraniční rozvojová spolupráce dosáhla po více než dvaceti letech své existence plnoletosti, která byla symbolicky zpečetěna vstupem České republiky do prestižního Výboru pro rozvojovou pomoc při Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) v roce 2013. Tento příspěvek poukazuje na důležité okamžiky v období „dospívání“ české rozvojové spolupráce, na pokroky, kterých bylo dosaženo, i na „dětské nemoci“, kterých se dosud nezbavila. Odhaluje, co ovlivňuje současné toky české pomoci do rozvojových zemí. V závěru si klade otázku, zda je česká zahraniční rozvojová spolupráce připravena vyrovnat se s měnícím se světem, plným nových rozvojových aktérů, výzev i hrozeb.

Kořeny české rozvojové spolupráce

Kořeny zahraniční pomoci České republiky sahají až do 60. let 20. století, kdy se tehdejší Československo aktivně zapojilo do pomoci zemím Třetího světa s komunistickými nebo levicovými vládami a s pro-sovětskou mezinárodně-politickou orientací. Jednalo se o země v subsaharské Africe (např. Mali, Angola, Zambie nebo Etiopie), v Asii (např. Jižní Jemen, Vietnam a Mongolsko) i v Latinské Americe (např. Nikaragua a Kuba). Zahraniční pomoc v období komunismu byla poskytována podle ideologického klíče a komunistické Československo bylo hráčem v mocenské hře Sovětského svazu, který se snažil získat vliv v nových afrických státech. Bezplatná pomoc zahrnovala alfabetizační pomůcky, pracovní nástroje, ale měla také podobu poradenství v podobě českých expertů (např. lékařů, geologů, agronomů aj.). Formou zahraniční pomoci byla také stipendia poskytovaná studentům ze zemí Třetího světa ke studiu na československých vysokých školách. Celkový rozsah československé pomoci v období komunistického režimu byl jeden z největších při porovnání s ostatními zeměmi tehdejšího Východního bloku. Bohužel československé angažmá v té době zahrnovalo také dodávky zbraní, výcvik a podporu „národně-osvobozeneckých hnutí“. Takováto vojenská pomoc živila řadu konfliktů v zemích Třetího světa (např. v Angole v 80. letech 20. století). Celkově lze konstatovat, že československá pomoc před rokem 1989 neodpovídala standardům Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), která od roku 1961 definuje a sleduje „Oficiální rozvojovou pomoc“ (ODA) poskytovanou dárcovskými (zejména hospodářsky vyspělými) státy rozvojovým zemím.

45

Z dárce příjemcem pomoci a zase zpět

Po roce 1989 Československo a následně samostatná Česká republika přerušily poskytování pomoci do zahraničí a stávají se naopak příjemci takzvané transformační pomoci ze strany západoevropských zemí, Kanady a USA. V tomto období procházela naše země náročnými ekonomickými i politickými reformami a společenskými proměnami. Situace v oblasti pomoci se pomalu měnila

v souvislosti s válkou v bývalé Jugoslávii, která přiměla řadu českých občanů darovat prostředky na humanitární pomoc ve prospěch místních strádajících obyvatel postižených válkou. Pomoc zprostředkovaly, dopravovaly a distribuovaly české nevládní organizace. Například počátek fungování nevládní organizace Člověk v tísni je spjat s humanitární a později rozvojovou pomocí poskytovanou do zemí západního Balkánu, Náhorního Karabachu a později také Čečenska. Nevládní organizace tak přispěly k odbourání negativních postojů české veřejnosti k mezinárodní solidaritě, která byla v očích řady občanů zdiskreditována intenzivní ideologickou propagandou ve prospěch „mezinárodního internacionalismu“ v období komunistického režimu. Zahraniční pomoc v období komunismu však kromě zmíněného negativního dědictví přinesla také některé příležitosti pro opětovné navázání spolupráce s rozvojovými zeměmi. Tyto příležitosti měly podobu zkušeností a dobré pověsti českých expertů a také velkého množství absolventů československých vysokých a odborných škol z některých zemí Třetího světa.

(Znovu)zrození a dospívání české zahraniční rozvojové spolupráce

Česká republika po roce 1989 usilovala o vstup do euroatlantických hospodářských a bezpečnostních struktur pod heslem „Zpátky do Evropy“. Součástí snah zařadit se po bok vyspělých zemí světa byl také vstup do Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Česká republika se stala členem tohoto uskupení nejbohatších zemí světa v roce 1996. Nevyřčenou a nezávaznou podmínkou pro přijetí bylo také poskytování pomoci chudým zemím světa. Tento fakt byl hlavním motivem pro obnovení oficiálního systému zahraniční rozvojové spolupráce ze strany české vlády. Systém čerstvě zrozené české rozvojové pomoci se v počátcích potýkal s řadou „dětských nemocí“. Mezi ně patřily:

- institucionální nekoherence,
- projekty řízené nabídkou,
- fragmentace pomoci,
- nízká viditelnost,
- neexistující evaluace.

Náprava byla postupná, ke zlepšení některých nedostatků přispěla Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce České republiky na období let 2002 až 2007. Koncepce umožnila snížit neúměrně vysoký počet zemí, kam poskytovala Česká republika svou pomoc, a posílila programový přístup vytvořením Programů rozvojové spolupráce s partnerskými zeměmi. Byla zahájena institucionální reforma, v rámci které byl v roce 2002 na Ministerstvu zahraničních věcí ČR

(MZV) vytvořen samostatný Odbor rozvojové spolupráce a Rozvojové středisko při Ústavu mezinárodních vztahů MZV, které se stalo poradním orgánem v oblasti rozvojové spolupráce a zároveň předchůdcem samostatné rozvojové agentury. Bolavým místem české rozvojové pomoci však nadále zůstala její velká institucionální roztříštěnost, kterou se podařilo vyřešit až následnou transformací systému rozvojové spolupráce ČR.

Transformace byla zahájena v roce 2007 a trvala do roku 2010. Představovala významnou změnu pro poskytování české pomoci, zejména z důvodu sjednocení odpovědnosti a postupným převedením většiny projektů do gesce Ministerstva zahraničních věcí ČR. Došlo také ke sjednocení rozpočtu na zahraniční rozvojovou spolupráci (ZRS) a jeho zahrnutí do rozpočtové kapitoly MZV. Dosavadní praxe, kdy jednotlivá resortní ministerstva (celkem 8 ministerstev) realizovala své vlastní projekty rozvojové pomoci, neodpovídala požadavkům na efektivní a transparentní poskytování rozvojové pomoci obvyklé u vyspělých dárců. Zdánlivě nenápadné změny umožnily lepší zohledňování potřeb příjemců pomoci a vedly k odbourání podpory méně transparentních nebo environmentálně problematických projektů. Transformace také zahrnovala zřízení České rozvojové agentury (ČRA) jako implementační složky české ZRS a Rady pro zahraniční rozvojovou spolupráci, která umožnila zachovat expertní roli resortních ministerstev a zapojila také další rozvojové aktéry (zástupce nevládních organizací a akademických institucí, podnikatelského sektoru a samosprávních územních celků).

47

V roce 2010, tedy po 15 letech své novodobé existence, získala česká ZRS svůj „doklad totožnosti“ v podobě Zákona 151/2010 Sb. o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí. Přijetím zákona českým parlamentem byl završen proces transformace. Zákon definuje rozvojovou spolupráci jako „*souhrn činností hrazených ze státního rozpočtu, jejichž cílem je přispět k odstraňování chudoby v kontextu udržitelného rozvoje, včetně plnění rozvojových cílů tisíciletí, k ekonomickému a sociálnímu rozvoji, k ochraně životního prostředí, jakož i k podpoře demokracie, dodržování lidských práv a řádné správy věcí veřejných v rozvojových zemích*“. Zákon také vymezuje pravomoci jednotlivých aktérů ZRS při realizaci rozvojové spolupráce a celkově chrání systém ZRS před externími politickými tlaky. Kromě zákona upravuje fungování české ZRS po roce 2010 také Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR na léta 2010–2017. Tato koncepce mimo jiné rozpracovává cíle a principy zahraniční rozvojové spolupráce, vyjmenovává formy ZRS ČR (dvoustranná a mnohostranná spolupráce) a modality ZRS ČR (dvoustranné a mnohostranné projekty, stipendia, humanitární pomoc, další modality) a zpřesňuje řízení ZRS ČR. Tabulka 1 přináší přehled prioritních zemí české zahraniční rozvojové spolupráce v období let 2010–2017. Jednalo se o pět programových zemí, pět projek-

tových zemí a o několik dalších zemí v rámci mimořádné podpory a zvláštních programů pomoci a tzv. výjimek z transformace. Celkově lze považovat počet zemí, kam směřovala česká pomoc, za stále relativně vysoký vzhledem k omezenému rozpočtu české dvoustranné ZRS. Není bez zajímavosti, že současnou podobu toků české pomoci do značné míry spoluutvářejí historické vztahy. Podle výzkumů Česká republika poskytuje více pomoci do zemí, se kterými měla historicky významné vztahy před rokem 1989. Zároveň platí, že větší objemy pomoci směřuje Česká republika do těch rozvojových zemí, kam také exportuje více zboží a služeb. Více pomoci směřuje také do zemí v geografické blízkosti (zejména oblast západního Balkánu a východní Evropy). Výše uvedené skutečnosti napovídají, že ČR zohledňuje při poskytování zahraniční pomoci své zájmy. Na druhou stranu však do určité míry reflektuje také potřeby příjemců pomoci. Poskytuje například v průměru více pomoci do chudších zemí a do zemí, které jsou demokratičtější a svobodnější.

Programové země (5)	Afghánistán, Bosna a Hercegovina, Etiopie, Moldavsko, Mongolsko
Projektové země (5)	Gruzie, Kambodža, Kosovo, Palestina, Srbsko
Mimořádná pomoc (1)	Ukrajina (2014–2016)
Phase-out země (4)	Angola, Jemen, Vietnam, Zambie
Ostatní země (v rámci různých programů a výjimek z transformace)	Program trojstranných projektů v zahraničí; Program B2B; Program transformační spolupráce; Malé lokální projekty (zastupitelské úřady); výjimky z transformace (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo průmyslu a obchodu)

Tabulka 1:

Teritoriální priority české zahraniční rozvojové spolupráce na období 2010–2017

Oblast, ve které by měla Česká republika usilovat o zlepšení, je objem rozvojové pomoci. Podíl české pomoci dlouhodobě kolísá kolem hodnoty 0,12 % ODA k hrubému národnímu produktu, přičemž (nesplněný) závazek pro nové členské země Evropské unie zněl 0,33 % ODA/HNP. Tento cíl byl posunut v souvislosti s přijetím nových globálních Cílů udržitelného rozvoje (Sustainable Development Goals, SDGs) na rok 2030. K pozitivnímu posunu naopak došlo v oblasti evaluací rozvojových projektů – nezávislé evaluace pomáhají zvyšovat kvalitu pomoci a umožňují učit se z chyb i úspěchů při realizaci projektů. K pozitivnímu vývoji také došlo v souvislosti se snížením podílu environmentálně problematických „špinavých“ projektů ve prospěch environmentálně šetrných „zelených“ rozvojových projektů s pravděpodobně pozitivními dopady na životní prostředí v zemích příjemců. Při bilancování české ZRS je nutné si

uvědomit, že v porovnání se zeměmi západní Evropy patří Česká republika (přes více než dvacetiletou historii své zahraniční rozvojové spolupráce) mezi relativně nové dárce pomoci, a při vystavování pomyslného „vysvědčení“ by měl být tento fakt zohledněn.

Dospělost české zahraniční rozvojové spolupráce – a co dál?

Symbolické dospělosti dosáhla česká zahraniční rozvojová spolupráce v 18 letech od svého znovuzrození přijetím do prestižního Výboru pro rozvojovou pomoc (Development Assistance Committee) při OECD. Česká republika se tímto aktem stala v roce 2013 součástí skupiny nejvyspělejších dárců rozvojové pomoci. Členství ve výboru pro rozvojovou pomoc neznamená, že se česká zahraniční rozvojová spolupráce zbavila všech svých nedostatků, ale jedná se o ocenění ze strany vyspělých dárcovských za pokrok, který na své cestě učinila. Současně platí, že se česká rozvojová spolupráce musí vyrovnávat s měnící se architekturou pomoci, přetrvávajícími i novými globálními výzvami i přístupy k mezinárodnímu rozvoji. Nová globální rozvojová strategie Agenda 2030 přináší 17 ambiciózních Cílů udržitelného rozvoje. Zatímco předchozí Rozvojové cíle tisíciletí byly pojaty jako „domácí úkoly“ pro rozvojové země, nová rozvojová agenda do plnění cílů zapojuje také země rozvinuté. Výzvou pro Českou republiku bude zajištění koherence svých politik ve prospěch rozvoje (Policy Coherence for Development). Ukazuje se, že aktéři mezinárodní rozvojové spolupráce budou muset reagovat na aktuální rozvojové problémy, kterými jsou například zvyšující se počet chudých obyvatel v konfliktem zasažených oblastech, růst nerovností, dopady klimatických změn či zvýšená migrace. Zvyšuje se také množství hráčů na poli mezinárodního rozvoje, patrný je vzestup významu spolupráce zemí globálního Jihu (South-South Cooperation), jehož viditelnou součástí je asertivní přístup Číny na africkém kontinentu. Kromě státních aktérů roste význam soukromých dárců z řad korporací i filantropů. Teprve budoucnost ukáže, jak se česká rozvojová spolupráce s těmito změnami vyrovná. Uplynulé období nám dává naději, že svou roli zvládne se ctí.

Pro více informací

- Horký, O., 2010. Česká rozvojová spolupráce. Diskursy, praktiky, rozpory. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Leichtová, M., Piknerová, L., 2013. Rozvojová spolupráce východního bloku v době studené války. 1. vyd. Praha: Dokořán.
- Opršal, Z., Harmáček, J., Syrovátka, M. 2017. Geography of Czech aid: Where and why Czechia promotes development? Geografie, 122(2), s. 169-189. Online: http://geography.cz/sbornik/wp-content/uploads/downloads/2017/07/gcgs022017_oprsal.pdf.
- Opršal, Z., Harmáček, J., Syrovátka, M. 2016. The Allocation of Czech Foreign Aid in Sub-Saharan Africa: The Influence of Historical Relationships, Int. J. Economic Policy in Emerging Economies 9 (4), s. 325-343. Online: <http://www.development.upol.cz/wp-content/uploads/2013/02/IJEPEE-090401-OPRSAL-1.pdf>.
- Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce České republiky na období 2010–2017. Online: <http://czechaid.cz/wp-content/uploads/2016/09/Koncepce-zahranicni-rozvojove-spoluprace-na-obdobi-2010-2017.pdf>
- Zákon č. 151/2010 Sb. - Zákon o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí. Online: http://www.czechaid.cz/wp-content/uploads/2016/04/Zakon-o-ZRS-151_2010.pdf

PERSPEKTIVY AFRICKÉ DEMOKRACIE

*Linda Piknerová,
Katedra politologie a mezinárodních vztahů,
Západočeská univerzita v Plzni*

Diskuze o demokracii a jejím praktickém fungování v Africe představuje jedno z tradičních témat rozvojových studií již od začátku 60. let, kdy se subsaharskou Afrikou prohnal „vítr změn“ a zanechal po sobě několik desítek nových států. Nově vzniklé státy však často vyhlásily nezávislost velmi překotně a na předání moci nebyly ze strany bývalých kolonizátorů žádným způsobem připravovány, což se stalo jednou z příčin jejich rozpadu, jenž se stal symptomatickým rysem afrického kontinentu prakticky od 60. let 20. století až do současnosti. Výsledkem dekolonizačního procesu byl „vznik“ rozvojového světa a na něj navazujícího rozvojového diskurzu, který byl výrazně formován teorií modernizace přezírající v „modernizované“ podobě až do současnosti a mající stále vliv na naše vnímání rozvojového světa. V období 60. až 80. let byly hlavními tématy prosazovanými rozvojovými aktéry ekonomický růst, resp. ekonomická transformace rozvojových zemí směrem buď k tržnímu, nebo k plánovanému hospodářství a dosažení základních lidských potřeb zahrnujících základní vzdělání, příjem a přístup k lékařské péči. Rozvojový diskurz byl výrazně rámován realitou studené války, která však zapříčinila, že jak Západ, tak Východ prostřednictvím rozvojové pomoci sledovaly své vlastní geopolitické zájmy. Poskytování prostředků tak bylo výrazně ideologicky zatíženo a vnitropolitický vývoj příjemce pomoci byl výrazně určován vnějším donorem. S koncem studené války se otevřel prostor pro nová témata, která doposud nebyla v rozvojové praxi výrazněji akcentována, přičemž vedle genderu a životního prostředí se jim stala otázka demokratizace. Zavádění demokratických procedur a zásad dobrého vládnutí (good governance) se stalo jedním z nových témat rozvojových hráčů, kteří začali poskytování pomoci spojívat se zaváděním demokratických mechanismů. Po zhruba 27 letech od zahájení této nové strategie se nabízí otázka, do jaké míry se podařilo demokracii v rozvojovém světě (a konkrétně v Africe) prosadit a jaké jsou její perspektivy do budoucna.

Vývoj demokracie v Africe

Přestože výzkum demokracie patří k tradičně silným tématům, jeho spojení s mimoevropským světem se stalo námětem pro hlubší zkoumání až ve chvíli „zrodu“ třetího světa, a sice po přelomu 50. a 60. let. K významným průkopníkům této diskuze patřil např. Arend Lijphart, jenž představil koncept konsensuální demokracie coby možnosti, jak v rozvojovém světě, v němž jsou společností tradičně segmentované podle nejrozličnějších štěpících linií (náboženská, etnická, jazyková), nastolit demokratické mechanismy. Velký zájem o studium demokracie v mimoevropském světě pak vzbudil koncept Samuela Huntingtona o třech vlnách demokratizace, přičemž právě třetí vlnu spojoval s obdobím od poloviny 70. let a její vrchol umístil do počátku let devadesátých. Právě v této době padla řada nedemokratických režimů v subsaharské Africe (např. Somálsko), které přežily jen díky finanční pomoci svých štědrých donorů. Na příkla-

du Somálska je však vidět, že úbytek finanční pomoci sice umožnil pád Barrého režimu, avšak současně uvrhl zemi do naprostého politického chaosu, na jehož konci rozhodně nemůžeme nalézt demokracii. O poznání úspěšnějším příkladem přechodu k demokracii se stala Jihoafrická republika, která v roce 1994 uspořádala první nerasové volby v dějinách země a stala se, alespoň na několik následujících let, ukázkovým příkladem zvládnuté politické transformace. Podobnou vlašťovku africké demokracie představoval na počátku 90. let přechod od diktátora M. Kérékoua k občanské vládě v Beninu.

Zatímco první vlna afrického osvobozenického procesu byla spjata s obdobím 60. až 80. let a jejím signifikantním rysem byl rozmach autoritarismu v jeho nejděsivějších podobách, druhá vlna z 90. let vyvolala naději, že by příklad Beninu a Jihoafrické republiky nemusel být ojedinělý. K ukázkovým příkladům autoritativních vůdců první generace můžeme zařadit Jean-Bédela Bokassu, vládnoucího ve Středoafrické republice, který se nechal korunovat na císaře, či ugandského Idiho Amina, který se nechal korunovat skotským králem a britskou královnu Alžbětu II. oslovoval „Lízo“. Uvedení vůdci jsou často označováni anglickým termínem „big man“ (v překladu velký muž) a pro jejich formu vládnutí se používá přirovnání „big man syndrom“ (v překladu syndrom velkého muže), což znamená, že jsou u moci až do své smrti (či svého svržení), po které nastupuje zpravidla jimi vybraný nástupce, nežřídká příbuzný.

Jedním z typických znaků afrických států se stala centralizace a koncentrace moci v rukou omezené skupiny osob. Cílem centralizace mělo být potlačení opozice, na kterou řada původně demokraticky zvolených politiků nahlížela jako na hrozbu pro budoucí stabilitu státu. Typickým příkladem může být Ghana, v níž v roce 1957 v demokratických volbách zvítězila Nkrumahova strana, která začala přijímat opatření proti rostoucí opozici s argumentem, že tím chce zamezit tribalismu. Nkrumah tak rodící se multipartismus zavrhnul s odůvodněním, že je hrozbou pro sociální soudržnost země. Podobně prezident Pobřeží slonoviny tvrdil, že v zemi neexistuje žádná opozice a tudíž nic vládě jedné strany nestojí v cestě, a guinejský Sekou Touré viděl v jednostrannickém režimu cestu, jak realizovat v zemi socialismus, k němuž se hlásil. Absence historické zkušenosti s multipartismem pak sloužila některých státníkům (J. Nyerere/Tanzanie) jako argument, proč nemá smysl se vůbec pokoušet o jeho zavedení. Vedle argumentů poukazujících na odlišnosti v historii a z toho plynoucí politické kultuře, která není v Africe multipartismu nakloněna, je třeba upozornit také na ekonomické zdůvodnění absence politického pluralismu. Mnoho afrických prezidentů tvrdilo, že vzhledem k nízké míře ekonomické rozvinutosti je třeba přijímat rychlá a rozhodná opatření a neupadnout do neustálého politického vyjednávání, které by bylo jen mrháním času. Výjimek v tomto pohledu na fun-

gování afrických států nebylo mnoho. Za pozornost jistě stojí Botswana, která si navzdory určitým omezením udržela pluralismus po celé postkoloniální období, Zimbabwe, které minimálně 15 let od zisku nezávislosti v roce 1980 fungovalo v intencích politických svobod a Mauritius či Senegal, které si po část období od získání nezávislosti udržovaly vícestranický systém. Silná personalizovaná vláda vyznačující se prvky neopatrimonialismu tak charakterizovala africké vládnutí až do počátku 90. let.

Jak již bylo výše naznačeno, situace se začala měnit po konci studené války, kdy kontinent – slovy bývalého jihoafrického prezidenta Thabo Mbekiho – zasáhla „africká renesance“. Důvodů, proč k tomu došlo, je několik. Na prvním místě můžeme zmínit ztrátu autority státu, která vedla k řadě protestů zejména u mladé generace poukazující na dlouhodobé selhávání státní moci. Protesty, které zpravidla začínaly v městských čtvrtích a postupně se šířily na venkov, upozorňovaly na selhání politických elit. Typickým příkladem absolutního selhání vládnutí může být situace z poloviny 90. let v Zaire (budoucí Demokratické republiky Kongo), kde zneužívání politické moci bylo takové, že manželka prezidenta Mobutu Sese Seko využívala státní letadla k cestám za nákupy do Paříže. Zairský Mobutu patřil k prezidentům, kteří věnovali velkou část svého úsilí do budování kultu osobnosti. Mobutu tak například přinutil všechny televizní stanice v zemi, aby zahajovaly večerní zpravodajskou relaci jeho obrazem sestupujícím z oblohy mezi mraky.

55

Druhým důvodem stojícím za rozvojem demokracie v Africe byla změna mezinárodního klimatu. Jak USA, tak SSSR přestaly podporovat zkorumpované, leč geopoliticky významné spojení (v případě USA se jednalo např. o Somálsko či Zaire, v případě SSSR např. o Etiopii a Angolu). Stejně tak další významní mezinárodní donoři začali rozvojovou pomoc podmiňovat dodržováním demokratických mechanismů vládnutí. Tlak byl tak vytvořen např. na Keňu, jejíž prezident Daniel arap Moi zastavil přechod k demokracii, a země proto přestala dostávat rozvojovou pomoc, či na Malawi a jejího představitele Hastingse Banda.

Třetí důvod souvisí se znovuoživením občanské společnosti, která od období dekolonizace prakticky nevykazovala žádnou aktivitu. Opozice tvořená církvemi, odborářskými svazy či komunitními spolky začala poprvé otevřeně režimy kritizovat a provolávat hesla jako „Mobutu, voleur“ neboli „Mobutu, zloděj“. Významnými nositeli myšlenky demokratizace se stali zástupci církví, z nichž se uznání dostalo zejména jihoafrickému arcibiskupovi Desmondu Tutu, jenž se stal symbolem boje proti apartheidu, a dále to byl arcibiskup James Chiona, který se postavil do čela odporu proti malawskému Bandovi.

Současný stav africké demokracie

K hodnocení současného stavu africké demokracie můžeme využít nejrůznější způsoby měření, z nichž k velmi oblíbeným patří Freedom House. Porovnáme-li výsledky úrovně demokracie mezi lety 1991 až 2013, vidíme, že zatímco v jižní a západní Africe dochází k posilování demokracie, v ostatních částech kontinentu se stav buď příliš nemění, nebo se dokonce horší. Dle hodnocení Freedom House dosahovala úroveň svobody v subsaharské Africe pouhých 12 % a svoboda tisku jen 1 %. Pomyslného vrcholu dosáhla africká svoboda v roce 2003, kdy 23 % zemí subsaharské Afriky bylo hodnoceno jako „svobodné“, což byl signifikantní progres ve srovnání s rokem 1983, kdy úroveň svobody dosahovala pouhých 6 %. K významným posunům v úrovni svobody a demokracie došlo u Sierra Leone a Pobřeží slonoviny, které shodně prošly vnitřním konfliktem a dnes u nich dochází k vnitřní konsolidaci. V problematické situaci se ocitla Keňa po prezidentských volbách v roce 2007, po kterých v zemi vypuklo násilí, jež si vyžádalo přibližně tisíc mrtvých. V nejisté situaci se země ocitla také po prezidentských volbách v srpnu 2017, které nejvyšší keňský soud prohlásil za neplatné, což je poprvé v dějinách Afriky, kdy k něčemu podobnému došlo. V krizové situaci se ocitl Jižní Súdán, jenž získal nezávislost v roce 2011 a od té doby jej provází etnický konflikt mezi Dingy a Nuery, personalizovaný v osobě prezidenta Salva Kiira a jeho viceprezidenta Rieka Machary.

56

Tradičně velkým tématem je v subsaharské Africe otázka předávání moci a výměna politických elit. Většina afrických států má zkušenost s dlouhodobým výkonem mandátu jedné osoby, která ve svých rukou koncentrovala moc na dlouhou dobu a znemožnila hladké předávání úřadu svým nástupcům. Ukázkovým příkladem je prezident Rovnickové Guinei Teodoro Obiang Nguema Mbasogo, který vládne od roku 1979 a který z ní vytvořil jednu z nejuzavřenějších zemí světa. Velké zásoby ropy zajišťují prezidentovi dostatečný přísun peněz, z nichž financuje jak svůj nákladný život, tak život svých příbuzných. Ti také obsadili mnohé významné vládní posty a ze státních prostředků nakoupili luxusní nemovitosti po celém světě. Jen o měsíc méně než Nguema je v čele Angoly jeho protějšek José Eduardo dos Santos, který si také díky příjmům z ropy může dopřát luxusu. Na příkladu obou zemí je patrné, nakolik představují příjmy z přírodního bohatství významný zdroj státních příjmů a jak tyto prostředky napomáhají udržovat u moci politické vůdce.

Zimbabwešský předák Robert Mugabe je ve svých 93 letech nejstarším africkým vůdcem a v příštím roce hodlá znovu na post prezidenta kandidovat. Pokud zvítězí, může v úřadu být až do svých 99 let. Jeho potenciální nástupkyní může být jeho žena, která od roku 2014 stále aktivněji vystupuje na veřejnosti. Mugabe, který si vysloužil velké uznání za svržení rhodeského bělošského režimu v roce

1980, je dalším příkladem afrického politika, který koncentroval moc ve svých rukou, a politická opozice se stala nevídaným společenským jevem. Jeho „nečekané“ vítězství ve státní loterii je důkazem jeho nesmírného vlivu, vůči kterému se v posledních letech opatrně formuje opozice zejména ze strany mladého městského obyvatelstva.

Z pohledu západního pojetí demokracie je problematickou postavou také ugandský Yoweri Museweni, který se v roce 2016 nechal po páté zvolit do prezidentského úřadu. Ačkoliv povolil v zemi vícestranický systém, výsledky voleb byly stejné jako v době, kdy Museweni žádnou legální opozici neměl. Jedním z velkých témat se stal zákaz homosexuality, který byl ospravedlňován tím, že pomůže zemi zabránit šíření pandemie HIV/AIDS. Otevřené přihlášení se k homosexualitě může vést až k trestu smrti, na což velmi kriticky reagovalo mezinárodní společenství, jehož stanovisko však nevedlo ke změně ugandského postoje.

Svéráznou postavou je také král vnitrozemského Svazijska Mswati III., který otevřeně praktikuje mnohoženství a vládne malému království tak, jako by všichni jeho obyvatelé byli jeho poddanými. Pravidelný přísun peněz zajišťuje královské kase společnost Coca-Cola, která má v zemi továrnu a v domovské Atlantě pravidelně krále hostí. Problematická situace panuje také v Jihoafrické republice, která sice prodělala v 90. letech úspěšný přechod k demokracii, nicméně její současný prezident Jacob Zuma byl opakovaně obviněn z korupce a ze znásilnění své příbuzné. Pozornost na sebe nechtěně strhnul také proto, že si za státní peníze nechal vybudovat nové sídlo ve své rodné vesnici, do které se hodlá přesunout po uplynutí svého mandátu.

57

Tradičně nejlepšího hodnocení demokracie se dle Freedom House těší Mauritius, Kapverdy, Botswana, Namibie či Svatý Tomáš a Princův ostrov, na opačném konci pak můžeme najít Rovnickovou Guineu, DR Kongo, Středoafriickou republiku či Eritreu. Právě poslední jmenované zemi se přezdívá „KLDŘ Afriky“. V zemi bylo od roku 1993, kdy Eritrea získala nezávislost, zatčeno na 10 tisíc politických vězňů. V zemi byla v roce 2001 zakázána činnost nezávislým médiím a země je co do míry svobody tisku hodnocena hůře než Severní Korea. Ze země dle odhadů každý měsíc uteče několik tisíc lidí, přičemž k nejkřiklavějším příkladům emigrace patří útěk fotbalového týmu v roce 2007. Dlouholetá vojenská povinnost, vztahující se i na ženy, nutí místní obyvatele k hledání alternativ pro lepší život kdekoli mimo území státu Eritrea.

Zemí, která má velmi čerstvou zkušenost s alternací u moci, je Gambie, která se na přelomu let 2016 a 2017 ocitla ve značném vnitropolitickém napětí. Její prezident Yahya Jammeh, vládoucí od roku 1996, prosadil v zemi právo šaría a za-

čal namísto moderní medicíny prosazovat tradiční léčitelství. Prohru, kterou utrpěl v prosincových volbách 2016 s Adamem Barrowem, neuznal a v zemi byl vyhlášen výjimečný stav. Po mezinárodní intervenci se nakonec Jammeh moci vzdal a úřadu se ujal legitimně zvolený nástupce Barrow. Situace v Gambii však naznačuje, kterak je předávání moci v afrických státech ošemetný krok, který může zemi uvrhnout do politické nestability.

Pozitivním příkladem zvládnuté politické transformace v posledních letech je Rwanda, která prodělala v 90. letech genocidu a jejíž prezident Paul Kagame se stal symbolem postgenocidního vývoje. Malá středoafriická země, v níž je zakázáno používat igelitové sáčky (podobný zákaz přijala v srpnu 2017 také Keňa), se stává oblíbenou turistickou destinací a může se pyšnit nejvyšším podílem žen v parlamentu na světě. Více než 60 % rwandského parlamentu je tvořeno ženami, což souvisí s nárůstem emancipace žen po ukončení genocidy a jejich rostoucím zapojením do chodu společnosti. Přesto však Kagame, který v létě 2017 znovu obhájil prezidentský post, nepatří k bytostným demokratům a jeho působení v čele země vyvolává u vnějších pozorovatelů řadu kritik. Aby mohl Kagame znovu kandidovat, musel prosadit změnu ústavy, která mu umožnila být prezidentem až do roku 2034. Ačkoliv se Kagamemu daří v zemi udržet klid a pořádek (mj. tím, že zakázal existenci politických stran na etnickém principu), nemůžeme soudobou Rwandu považovat za příklad plně fungující demokracie. Vlivným nástrojem měření africké demokracie je také Mo Ibrahim Index of African Governance, který v období 2006–2015 vyhodnotil jako nejstabilnější africké demokracie Mauritius, Kapverdy, Botswanu, Seychely a Namibii; na samém konci pak byla Středoafriická republika, Eritrea a Libye. Významným indikátorem stavu africké demokracie jsou trestní stíhání zahájená Mezinárodním trestním soudem. Ten zahájil vyšetřování či trestní stíhání v řadě případů – například v souvislosti se súdánským prezidentem Umarem al-Bašírem za spáchání genocidy v súdánském Dárfúru, s aktivitami Armády Božího odporu v Ugandě či se zločiny Kaddáfího režimu. Právě skutečnost, že Mezinárodní trestní soud začal stíhat řadu afrických předáků, vyústila ze strany afrických států v jeho kritiku poukazující na to, že celá instituce jedná tendenčně a priori proti zájmům Afričanů.

Budoucnost dalšího vnitropolitického směřování afrických států zůstává stále nejistá. U moci v řadě zemí stále zůstávají „big men“ a předání moci je i nadále záležitostí vyvolávající v zemích politickou nestabilitu a násilí.

Pro více informací

- Klíma, J., 2012. Dějiny Afriky. Vývoj kontinentu, regionů a států. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Nekola, M., 2015. Diktátoři černého kontinentu. Praha: Libri.
- Nugent, P., 2004. Africa since independence. New York: Palgrave.
- MO Ibrahim Foundation, 2016. A Decade of African Governance 2006-2015. Online: http://s.mo.ibrahim.foundation/u/2016/10/01184917/2016-Index-Report.pdf?_ga=2.8029174.556979844.1505226073-1062057877.1504645095
- Pretorius, J. (ed.), 2008. African Politics: Beyond the Third Wave of Democratization. Cape Town: Juta.
- Thomson, A., 2004. An Introduction to African Politics. Oxon: Routledge.

LEPŠÍ BUDOUCNOST PRO UPRCHLÍKY VE MĚSTECH V ZAMBII

Tea Tihounová, Charita ČR

Charita Česká republika působí prostřednictvím své vlastní mise v Zambii od roku 2013. Implementujeme projekty v oblasti péče o matku a dítě, rozvoje zdrojů obživy a zemědělství v Západní a Severozápadní provincii a Lusace. Náš tým zkušených zaměstnanců se věnuje projektům zaměřeným na zlepšení zdravotní péče o těhotné ženy, matky, novorozence a děti do pěti let, práci s místními komunitami a dobrovolníky, učňovské a podnikatelské vzdělávání, kurzy finanční gramotnosti jak pro samotné Zambijce, tak i pro uprchlíky, kteří do země přišli z DR Kongo, Angoly či Rwandy. Pracujeme také s drobnými zemědělci ve venkovských oblastech, kde pilotujeme projekt věnující se systému intenzifikace produkce rýže. Mezi naše hlavní donory a partnery patří Česká rozvojová agentura, úřad Vysoký komisař OSN pro uprchlíky (UNHCR), Americká ambasáda, Velvyslanectví České republiky, RefugePoint a samozřejmě zambijská vláda skrze Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo zemědělství a Ministerstvo vnitra.

Zambie leží v jižní části Afriky. Je vnitrozemským státem, kde na rozloze 752.616 km² (desetkrát větší než ČR) žije necelých 16 milionů obyvatel. Zambie se od roku 2011 řadí mezi země s nižším středním příjmem (tzv. lower middle income country). Přesto však 60 % populace žije pod hranicí chudoby a 42 % Zambijců má méně než 1 dolar na den (tedy žijí pod hranicí extrémní chudoby). Zambijská ekonomika vzrostla o 3 % v roce 2016. Do HDP nejvíce přispívá sektor služeb (45 %), dále průmysl (37 %) a nakonec zemědělství (18 %). Průmyslu jednoznačně dominuje těžba mědi – a oblasti, kde se těží, jsou obecnými centry rozvoje v zemi (tzv. Copperbelt a podél železnic). Ekonomika tak podléhá vlivům výkyvů světových cen mědi. Přes nízkou produktivitu zaměstnává zemědělství 71 % pracovní síly. Zemědělská produkce i celá zambijská ekonomika byla v minulých letech výrazně ovlivněna dopadem El Niño. Několikaleté sucho ochromilo zemědělství i dodávky elektrické energie, která je produkována ve vodních elektrárnách.

61

Uprchlíci v Zambii

V Zambii žije více než 55 tisíc uprchlíků. Většina pochází ze sousední Demokratické republiky Kongo (21 tisíc), dále pak z Angoly¹ (20 tisíc), Rwandy (6 tisíc) a Burundi (4 tisíce). Jelikož Zambijská vláda se přiklání k tzv. politice utáboření uprchlíků (encampment policy), většina jich žije v uprchlických sídlištích v Mayukwayukwa a Meheba. Zhruba 10 tisíc uprchlíků pak žije ve městech, převážně v Lusace, a přibližně 12 tisíc se jich spontánně usadilo v ostatních oblastech Zambie.

¹ Uprchlíci z Angoly jsou de facto nazýváni bývalí uprchlíci, neboť celosvětově pozbyli svého statusu uprchlíka v roce 2012. Kromě repatriace do Angoly jim Zambijská vláda nabízí program Lokální integrace. Bývalí angolští uprchlíci splňující specifická kritéria se tak v Zambii mohou usadit a v delším časovém horizontu získat zambijské občanství. Zambijská vláda tuto možnost nabídla deseti tisícům Angolanů a čtyřem tisícům Rwandanů.

Zambie spolu s většinou zemí světa podepsala Ženevskou úmluvu z roku 1951 a následný protokol týkající se statutu uprchlíků (Protocol Relating to the Status of Refugees) z roku 1967. Podepsané smlouvy však nejsou zcela začleněny do místních zákonů. Zambie má totiž výhrady k některým článkům Ženevské úmluvy, a to především v oblasti práva na práci, práva na vzdělání, práva na volnost pohybu a poskytování cestovních dokladů uprchlíkům. Tyto výhrady pak v praxi znamenají, že uprchlíci mají v Zambii například právo pracovat, ale musí mít k tomu pracovní povolení jako kterýkoliv jiný cizinec. Obdobně, chtěli uprchlík podnikat, musí nejprve získat podnikatelskou licenci od Imigračního úřadu. V případě podnikatelské licence (tzv. Investors Permit) musí žadatel mimo jiné doložit, že má investiční kapitál 25 000 USD. Z toho je jasné, že uprchlíci sice oficiálně mají možnosti legálně si vydělat na živobytí, ale podmínky uložené imigračním úřadem jsou takové, že tyto možnosti činí nereálnými.

V září roku 2016 na 71. zasedání OSN sdělil zambijský prezident Edgar Chagwa Lungu, že Zambie zamýšlí zmírnit politiku utáboření uprchlíků, aby jim umožnila v Zambii volný pohyb. Prezident také naznačil, že ostatní výhrady vůči Ženevské úmluvě mohou být rovněž zmírněny. Tento projev zatím sice neměl žádné konkrétní dopady na zambijskou legislativu, dává ale prostor pro lobby a možnost prosazení lepších práv pro uprchlíky v Zambii.

Kdo jsou městští uprchlíci?

V Zambii žije ve městech téměř 11 tisíc uprchlíků. Většinou pocházejí z Konga, Burundi nebo Somálska. Přes 7 tisíc z nich má legální povolení pobývat mimo uprchlický tábor ve městě (Urban Residency Permit). Toto povolení uděluje zambijský Komisař pro uprchlíky, a to pouze za splnění specifických kritérií, jako jsou zdravotní důvody, sjednocení rodiny, studium nebo práce. Ostatní uprchlíci jsou ve městě buď nelegálně, nebo mají krátkodobé povolení opustit uprchlický tábor (tzv. Gate Pass).

Uprchlíci jsou v Lusace roztroušeni po celém městě. Nejsou žádné čtvrti, kde by se shlukovala určitá skupina uprchlíků. Většinou je najdete mezi místními obyvateli v těch nejchudších čtvrtích - tzv. compounds. Uprchlíci ve městě musí čelit mnoha problémům. Často se setkávají s diskriminací a exkluzí, a to kvůli odlišnému jazykovému vybavení, nízkému vzdělání nebo nedostatečným dovednostem. V tom, aby se sami postarali o své živobytí, jim brání administrativní překážky (pracovní povolení a povolení pro podnikatele). Jsou nuceni žít v malých pronajatých místnostech ve špatných podmínkách a přivydělávat si drobným obchodem, výrobou a prodejem podomácku vyrobených věcí nebo jen nahodile jako námezdní pracovníci. Většina jich má doma někoho nemocného, o kterého se musí starat (jak to vyplývá z povahy udělení převážného počtu povolení k po-

bytu ve městě). Jejich soběstačnost je proto hodně nízká a bojují denně o přežití. Při dlouhodobém pobytu v Zambii se statutem uprchlíka trpí průměrný uprchlík ve městě syndromem závislosti na pomoci od UNHCR nebo vlády. Potýká se s nedůvěrou – nedůvěrou mezi uprchlíky z různých zemí, mezi uprchlíky a Zambijci, nedůvěrou mezi různými etniky ze stejné země pramenící ze špatných zkušeností z tamních civilních konfliktů, které je přinutily utéct z jejich otčiny.

Uznání statusu uprchlíka by měl každému zajistit, že je chráněn a má přístup k základním službám. Nízké povědomí o právech uprchlíků mezi úředníky státní správy, učiteli, zdravotníky či policisty je však často staví na druhou kolej. A tak, když chce například burundská matka zapsat své děti do místní vládní školy, řeknou jí, že pro ně nemají místo, protože škola je přeplněná a oni jsou cizinci. Mnohdy děti uprchlíků, které se narodily a vyrostly v Zambii, chodí do škol pod zambijskými jmény, snaží se co možná nejlépe s ostatními dětmi splynout a nijak „nevyčnívat“.

Program zaměřený na zlepšení živobytí městských uprchlíků v Lusace

Uprchlíkový projekt organizace Charita Česká republika je koncipován tak, aby vycházel z problémů většiny uprchlíků žijících ve městě (popsaných výše) a jejich potřeb. Je navržen také tak, aby zapadal do programu UNHCR. Smyslem je dobře zhodnotit stav každé uprchlické domácnosti a navrhnout řešení, které jí pomůže ekonomicky se osamostatnit. Projekt tak pokrývá jak oblast sociální ochrany, tak zdrojů obživy. Trvá tři roky a jeho rozpočet činí cca 1 mil. USD.

63

Cílem projektu je zlepšit soběstačnost a zdroje obživy městských uprchlíků, bývalých uprchlíků v programu Lokální integrace a chudých Zambijců, a to prostřednictvím lepšího přístupu ke vzdělání (včetně učňovského) a příležitostmi k získávání obživy.

Naši cílovou skupinou jsou uprchlíci žijící v Lusace s řádným povolením (Urban Residency Card) a jejich rodinní příslušníci, uprchlíci přebývající v Lusace na základě dočasné propustky z uprchlických táborů (Gate Pass), ostatní skupiny běženců (např. ti, kterým už platnost povolení vypršela, s dlouhodobě nevyřešeným statutem, atp.) a chudé zambijské rodiny v místních komunitách.

Poskytnutí služeb a asistence městským uprchlíkům v oblasti sociální ochrany

Stát, který přijme uprchlíky na své území, má zároveň povinnost jim poskytnout ochranu a základní služby, což by měla zprostředkovávat jednotlivá minister-

stva. Například ministerstvo vnitra obstarává šetření žadatelů o azyl, vydávání dokumentů a správu uprchlických sídlišť; ministerstvo zdravotnictví poskytuje primární zdravotní péči atp. Samotní uprchlíci, vzhledem k jejich situaci běženců bez prostředků v cizí zemi, jsou odkázáni na zvláštní péči. Zambijská vláda má bohužel pouze omezenou kapacitu, a tak významnou část této agendy přebírá UNHCR.

V oblasti sociální ochrany se UNHCR zaměřuje na ty nejchudší a nejzranitelnější uprchlické domácnosti, a sice poskytnutím finančních sociálních dávek a částečným příspěvkem na vzdělání dětí. Právě pobírání sociálních dávek přispívá u uprchlíků k vytvoření syndromu závislosti na pomoci, proto se UNHCR snaží opouštět tuto strategii a více se zaměřit na podporu uprchlíků, aby si sami získávali vlastní zdroje obživy. Tímto posunem od přímých dávek k podpoře rozvinutí přístupů ke zdrojům obživy se snaží odpovědět na konkrétní globální situaci, kdy je nutné začít s řešeními dlouhodobějšího charakteru.

Charita Česká republika v rámci projektu zajišťuje rozdělování sociálních dávek a podporu vzdělávání pro ty nejpotřebnější uprchlické domácnosti žijící v Lusace. Naše práce tedy spočívá v jasné identifikaci těch nejzranitelnějších jedinců a jejich rodin. Vytvořili jsme k tomu Nástroj hodnocení zranitelnosti a soběstačnosti. Pomáhá nám objektivně zhodnotit situaci uprchlíka a jeho domácnosti v oblastech příjmu domácnosti, potravy, příbytku, zdravotního stavu, majetkového vlastnictví, ochrany (včetně ochrany dětí), dovedností, podnikání a jejich sebeurčení. Tento nástroj pomáhá objektivně určit, kdo je nejpotřebnější a má nárok na sociální dávky, podporu na vzdělání dětí, nebo má potenciál postarat se sám o sebe.

Důležitou roli v naší práci hrají komunitní centra - pobočky naší kanceláře v chudinských čtvrtích. Centra slouží jako primární úroveň poskytování služeb uprchlíkům. Prostřednictvím dobrovolníků (z řad Zambijců i uprchlíků) zde radíme uprchlíkům, kam se mohou obrátit v tísnivých situacích, ohledně dokladů, v případě zdravotních problémů, co dělat, když se stanou obětí násilí atp. Mimo to zde podporujeme volnočasové aktivity dětí a mládeže, vedeme hodiny gramotnosti, finanční gramotnosti, poskytujeme informace o podnikání a hledání zaměstnání.

Přístup k integrovaným příležitostem zdrojů obživy pro městské uprchlíky

Program na rozvoj zdrojů obživy pro uprchlické rodiny byl zahájen podrobnou socioekonomickou studií, studií trhu a analýzou hodnotových řetězců. Hlavními komponenty programu jsou učňovské vzdělání pro mládež a tzv. **Graduation Approach (GA)**.

Program integrovaného učňovského a podnikatelského vzdělání pro mládež cílí na mladé dívky a chlapce od 18 do 30 let, kteří mají chuť naučit se řemeslu a sami podnikat. Zároveň musí splňovat kritéria zranitelnosti, čili být z chudých a znevýhodněných uprchlických rodin. Program jim umožní naučit se potřebným dovednostem v oboru dle jejich výběru (např. krejčovství, kosmetička, kuchař/pekař, truhlář, zedník, výpočetní technik atp.). Šestiměsíční kurzy, ukončené národní zkouškou (TVET), absolvují v kvalitní učňovské škole. Program dále obsahuje trénink životních dovedností (life-skills), jazykový kurz (angličtina), školení ve výběru podnikatelského záměru (Generate Your Business Idea) a školení v podnikatelství (Start Your Business). Po zdárném absolvování učňovské zkoušky TVET a podnikatelských školení, obdrží každý absolvent podnikatelský kapitál, který jim umožní rozjet zamýšlený byznys. Se studenty i absolventy pracuje náš tým mentorů, který dohlíží na jejich přípravu a následné podnikání.

Pilot Graduation Approach využívá komplexní systém intervencí cílených na řešení životní situace těch nejzranitelnějších uprchlíků. Nástroj GA pomáhá extrémně chudým uprchlíkům přejít k udržitelným zdrojům obživy skrze zaměstnání nebo podnikání, s cílem získat odolnost vůči šokům a zátěžovým situacím. Kombinuje prvky sociální ochrany, rozvoje způsobů obživy a přístup k financím za účelem ochrany účastníků v krátkém časovém horizontu (a také rozvoje udržitelných zdrojů obživy v budoucnosti).

65

Metodologie GA byla vytvořena organizací BRAC v Bangladéši v roce 2002. Tento nový program měl začít extrémně chudé obyvatele, kteří jinak nemají přístup k běžným rozvojovým programům (především programům mikrofinancování). Od roku 2006 byl program testován tzv. „Konzultativní skupinou na pomoc chudým“ pod Světovou bankou (Consultative Group to Assist the Poor – CGAP) a Ford Foundation. Deset pilotních testovacích projektů v osmi zemích potvrdilo, že 75–98 % účastníků po 18–36 měsících v programu přešlo z extrémní chudoby do plné soběstačnosti.

Pojďme se podívat na klíčové komponenty tohoto programu:

- **Cílení** – Program se zaměřuje na extrémně chudé domácnosti, které jsou spíše potravinově nezabezpečené, jejichž členové mají například špatné zdraví, nízké nebo žádné vzdělání, vlastní pouze pár věcí nebo dokonce nemají žádný majetek, mají omezený přístup ke zdrojům obživy a často jsou marginalizováni ve společnosti. Účastníci programu mají žít pod hranicí absolutní chudoby a zároveň mít kapacitu k rozvoji. Při výběru se doporučuje použít metodu hodnocení spoluobčany, kdy lidé sami určují, kdo je v jejich komunitě ten nejchudší a nejzranitelnější – jak sociálně, tak ekonomicky.

- *Kritéria absolvování programu* – Cílem je pomoci lidem najít cestu a vydat se na ni, ven z extrémní chudoby. Klíčovými kroky k dosažení tohoto cíle mohou být zajištění vlastní potravinové bezpečnosti, vytvoření a stabilizování příjmu (pokud možno diversifikovaného), vybudovat statky a kapacitu šetřit, mít přístup ke zdravotní péči a mít vlastní plán do budoucna.
- *Portfolio asistence a služeb* – Účastníci programu mají přístup ke škále služeb, které je mají posílit a pomoci jim dostat se z chudoby. Jsou to právní poradenství, psychosociální poradenství, sociální podpora, kurzy životních dovedností, finanční gramotnost a přístup ke spoření, technické a podnikatelské dovednosti atp.
- *Načasování intervencí* – Každá intervence a služba je časově omezena. A je důležité, aby na sebe logicky navazovaly, eventuálně se překrývaly tak, aby účastníka podpořily v jeho snaze postavit se na vlastní nohy.
- *Osobní coaching* – Každý účastník má svého vlastního mentora, který pracuje s celou domácností od začátku do konce programu. Pomáhá tak účastníkům zpracovat nabyté znalosti a dovednosti a prakticky je využít v jejich životě, radí jim v jejich rozhodnutích a sleduje jejich pokroky.
- *Flexibilita v návrhu programu* – Silou programu je individualizace jednotlivým účastníkům. Proto je nezbytné, aby byl program navržen tak, aby bylo možné jeho komponenty upravovat podle konkrétních okolností a úrovně každého účastníka.

66

Základní aktivity v Graduation Approach a jejich sekvence

Před samotným rozběhnutím programu je třeba věnovat péči *cílení a výběru účastníků* dle předem stanovených kritérií. V našem kontextu městských uprchlíků v Lusace cílíme na uprchlíky s platnou dokumentací k pobytu, kteří jsou extrémně chudí, avšak mají potenciál k rozvoji dovedností získávání zdrojů obživy. Důležitá je také jejich motivace a zájem se programu účastnit.

Simultánně probíhá *průzkum místního trhu a analýza hodnotových řetězců*. Je-li také celý program směřuje ke zdařilému výběru zdrojů obživy, je nutné si dopředu vytipovat možné oblasti s potenciálním odbytem, poptávkou a mezerami, které by mohli uprchlíci vyplnit svými dovednostmi, produkty nebo službami. *Základová studie* na počátku intervence je nutná ke sběru dat a kvantifikování výchozí situace. Pomáhá nejen pochopit širší socioekonomický kontext účastníků, ale především slouží k budoucímu měření pokroku a vývoje účastníků na cestě ven z chudoby.

Osobní coaching, neboli řízení případů, začíná od samého prvopočátku programu. Mentor navštěvuje účastníka a jeho rodinu zpravidla jednou týdně po celou dobu programu. Pomáhá lidem vstřebat nabyté znalosti, prakticky je v životě

využít a chápat různé souvislosti. Je rodině k dispozici pro konzultace řešení socioekonomických problémů a pomáhá jim dosáhnout jejich vlastních cílů. Každý, kdo je zařazen do programu, automaticky dostává *sociální dávky*, aby se zlepšila potravinová situace jeho rodiny a on se mohl plně soustředit na program. Doba pobírání dávek je časově omezena a liší se případ od případu. Zpravidla trvá 6–12 měsíců, dokud nemá účastník stálý příjem ke své obživě.

Zhruba po jednom měsíci v programu začíná *podpora zapojování účastníků do místních sítí*, podpora sociální integrace a napojování na trhy. GA nefunguje izolovaně, ale napomáhá marginalizovaným členům společnosti (v našem případě uprchlíkům) zapojit se do většinové společnosti a mít přístup k různým již existujícím podporným spolkům, asociacím a službám.

Během druhého až třetího měsíce se také rozbíhá zvyšování povědomí o *spoření*, propagace spoření a možné zapojování do spořicích skupin. Účastníci tak získávají lepší finanční gramotnost, učí se hospodařit s penězi, spořit a finančně plánovat. Zároveň také mají přístup k drobným půjčkám.

Zhruba od třetího měsíce nastupují školení v *budování základních kapacit* s cílem navést pozitivní změnu postoje (např. ke zdraví, vzdělání) a podpořit účastníky v rozvoji vlastního sebevědomí. Školení základních životních dovedností obsahuje témata, která se týkají zdraví, hygieny, sociálního chování, právních otázek (zákony a práva týkající se uprchlíků), psychosociálního zdraví, osobní motivace, stanovování životních cílů a plánování vlastní budoucnosti. Tato témata jsou dále rozvíjena během návštěv mentora přímo v domácnostech účastníků každý týden.

Po třetím měsíci by si účastníci měli být schopni promyslet, jaké jsou pro ně ekonomické možnosti a co je pro ně nejvhodnějším zdrojem obživy. Za asistence mentora by si každý měl umět vybrat buď dráhu zaměstnaneckého poměru, nebo vlastního drobného podnikání. V případě Zambie se počítá především s vlastním podnikáním, neboť možnost zaměstnání je pro uprchlíky značně znevýhodněna povinným pracovním povolením. Účastníci tak na základě vlastního uvědomělého výběru absolvují školení v podnikání či v dalších technických dovednostech, které jim umožní adaptovat jejich dovednosti a produkty na poptávku místního trhu.

Po absolvování školení a vytvoření vlastního podnikatelského plánu jsou účastníci podpořeni malým *počátečním kapitálem* k rozběhnutí nebo rozvinutí vlastního drobného podnikání, nebo obdrží drobný majetek jako zdroj získávání obživy (například hospodářská zvířata, nářadí k provozování řemesla atp.). Mentoři pak na účastníky pravidelně dohlížejí a radí jim ve vedení jejich podni-

kání nebo aktivit pro získání zdrojů obživy, posilují jejich finanční gramotnost, spořicí návyky a hospodaření s penězi.

Po 12–36 měsících by měli všichni účastníci naplnit kritéria překonání extrémní chudoby – to znamená, že budou potravinově zabezpečeni, budou mít přístup k právním, sociálním a zdravotním službám, budou mít drobný majetek, pravidelný příjem a drobné úspory, které jim pomohou vyrovnat se s nepříznivými situacemi v životě. Velice důležité je nabytí sebedůvěry a pocit lepšího začlenění se do společnosti. V prostředí městských uprchlíků se očekává cyklus kratší, neboť je zde mnohem více příležitostí k získávání obživy a snazší přístup ke kapitálu.

Projekt organizace Charita Česká republika, financovaný UNHCR, započal v únoru tohoto roku (2017). Nyní máme v programu GA 50 účastníků a brzy dojde k podpoře počátečním kapitálem. Očekáváme, že maximálně do roka splní všichni účastníci nastavená kritéria a překonají hranici chudoby. V projektu je naplánováno začít s novou skupinou cca 50 účastníků v polovině příštího roku. Předpokládáme, že do konce projektu tak 100 extrémně chudých uprchlických rodin tuto chudobu opustí a budou na úspěšné cestě stabilnějšího, zdravějšího a zabezpečenějšího života bok po boku se zambijskými rodinami. Pravidelný sběr a zpracování dat by měly poskytnout důkaz o konkrétních dopadech celého programu a jeho využití v podmínkách městských uprchlíků, s možnou aplikací i do jiných měst a zemí, než je Lusaka v Zambii.

0 AUTORECH

Dana Kapitulčinová,

Centrum pro otázky životního prostředí, Univerzita Karlova

(dana.kapitulcinova@czp.cuni.cz)

Dana Kapitulčinová pracuje jako výzkumný pracovník v Centru pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy v Praze. Odborně se zaměřuje na témata vzdělávání a udržitelnosti potravinových systémů. V současnosti je zapojena do dvou výzkumných projektů zabývajících se dopady potravin a stravovacích návyků na výživu a životní prostředí. Dana získala své odborné znalosti a profesní zkušenosti zejména ve Velké Británii a v Dánsku, kde šest let žila, studovala a pracovala na University of Bristol a poté pro konzultační společnost udržitelného rozvoje v Kodani. Od roku 2013 žije a pracuje v Praze.

Pavla Kotíková,

Ekumenická akademie

(pavla.kotikova@ekumakad.cz)

Pavla Kotíková je koordinátorkou projektu Za férové banány, který v České republice vede Ekumenická akademie, a chtěla by, aby bylo na českém trhu jednodušší sehnat banán, který byl vypěstovaný eticky. Kromě banánů se taky věnuje iniciativě Bezobalu, protože plastů už je na světě jednoduše moc. Studovala obor Politologie a evropská studia a Mezinárodní humanitární a sociální práci na Univerzitě Palackého v Olomouci. Má ráda, když se směje, až brečí, pije dobré kafe a ráda pozoruje lidi na nádraží.

71

Vojtěch Kotecký,

Glopolis

(kotecky@glopolis.cz)

Vojtěch Kotecký pracuje jako analytik v pražském institutu Glopolis, kde se zabývá ekologickou politikou, zejména v kontextu energetiky a zemědělství. Více než dvacet let pracoval v Hnutí DUHA, české ekologické organizaci, kde v letech 2004–2014 byl programovým ředitelem. Je autorem nebo spoluautorem desítek studií a publikací na různá ekologická témata. Pravidelně také přispívá do českých deníků i jiných médií. Deset let také sloužil jako člen Rady vlády pro udržitelný rozvoj a je členem Rady Agentury ochrany přírody a krajiny ČR. Obdržel Cenu ministra životního prostředí za „významný přínos prosazování věcnosti a odbornosti do veřejné debaty o ochraně životního prostředí“. Vojtěch Kotecký vystudoval systematickou biologii a ekologii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze a doktorát environmentálních studií získal v Centru pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy v Praze.

Lenka Voleníková,

Katedra rozvojových a environmentálních studií,

Univerzita Palackého v Olomouci

(lenka.volenikova@upol.cz)

Lenka Voleníková vystudovala Mezinárodní rozvojová studia na Univerzitě Palackého v Olomouci, kde v současné době pokračuje ve studiu v rámci doktorského programu. Ve své vědecké práci se zaměřuje především na městské zemědělství v rozvojových zemích a s tím související témata jako potravinová bezpečnost, potravinové systémy či městská chudoba. Absolvovala výzkumné stáže v Zambii, na Filipínách a v Jihoafrické republice. V letech 2011 až 2013 působila jako koordinátorka MFF Jeden svět v Olomouci. Na Katedře rozvojových a environmentálních studií je řešitelkou projektu Letní škola rozvojové spolupráce a studijní koordinátorkou Erasmus Mundus Joint Master Degree GLODEP.

Zdeněk Opršal,

Katedra rozvojových a environmentálních studií,

Univerzita Palackého v Olomouci

(zdenek.oprsal@upol.cz)

72

Zdeněk Opršal působí jako odborný asistent na Katedře rozvojových a environmentálních studií Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, přičemž patří mezi její zakládající členy. Zabývá se výukou a výzkumem v oblasti rozvojové geografie a environmentální geografie. Příkladem rozvojově zaměřeného výzkumu jsou analýzy determinantů teritoriálních alokací české pomoci a problematika environmentalizace rozvojové pomoci. Zajímá se také o studium mocenské dimenze využívání přírody a jejích zdrojů lidmi v rozvojových regionech. Účastnil se řady studijních cest, projektů a výukových mobilit, například v Mongolsku, Kostarice, Peru, Rwandě, Bhútánu či Izraeli.

Linda Piknerová,

Katedra politologie a mezinárodních vztahů,

Západočeská univerzita v Plzni

(lpiknero@kap.zcu.cz)

Linda Piknerová působí na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, kde přednáší kurzy spojené s mezinárodními vztahy a rozvojovými studii. K hlavní oblasti jejího zájmu patří zejména Afrika a perspektivy jejího dalšího směřování. Přednášela na zahraničních univerzitách (Turecko, Botswana, Portugalsko) a pravidelně se účastní českých i mezinárodních akcí souvisejících s tématy, kterým se věnuje. Jejím

největším koníčkem je cestování, díky kterému navštívila řadu zemí světa a své zážitky ráda zprostředkovává studentům během svých přednášek.

Tea Tihounová,

Charita Česká republika

(tea.tihounova@caritas.cz)

Tea Tihounová vede misi organizace Charita Česká republika v Zambii od roku 2013. Dozírá na správné fungování všech oddělení, kvalitní implementaci projektů a dobrou spolupráci s partnery, jako je Komise OSN pro uprchlíky (UNHCR), Česká rozvojová agentura nebo Americká ambasáda v Zambii. Tea Tihounová je absolventkou oboru Afrikanistika na Univerzitě Karlově a Mezinárodních vztahů na VŠE. V minulosti dlouhodobě žila a pracovala v Etiopii, mimo jiné jako koordinátorka rozvojové pomoci při Zastupitelském úřadě ČR v Addis Abebě.

Editorka Mgr. Lenka Voleníková

Rozcestník II

**Vybrané přednášky ze semináře Aktuální výzvy II – Uživí planeta lidstvo?
a Letní školy rozvojové spolupráce**

Výkonný redaktor prof. RNDr. Zdeněk Dvořák, DrSc., Ph.D.

Odpovědná redaktorka Mgr. Lucie Loutocká

Technická redakce Mgr. Radim Měsíc

Jazyková redakce Marian Jahoda

Obálka Mgr. Radim Měsíc

Text neprošel ve vydavatelství redakční jazykovou úpravou

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.vydavatelstvi.upol.cz

www.e-shop.upol.cz

vup@upol.cz

Vytiskla EPAVA Olomouc, a. s.

Chválkovická 223/5

779 00 Olomouc

1. vydání

Olomouc 2017

Ediční řada – Sborníky

ISBN 978-80-244-5251-7

Neprodejná publikace

VUP 2017/0354

LETNÍ ŠKOLA
ROZVOJOVÉ
SPOLUPRÁCE

ČESKÁ REPUBLIKA
POMÁHÁ

Univerzita Palackého
v Olomouci